

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра дошкільної та початкової освіти

ФОРМУВАННЯ
ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ПРИ ОПРАЦЮВАННІ ЛІРИЧНИХ ВІРШІВ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності:

013 Початкова освіта

(цифр і назва спеціальності (спеціалізації, предметної спеціальності))

освітньої програми:

Початкова освіта, Позашкільна освіта

(назва освітньої програми)

Павлової Антоніни Олександрівни

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник доц. Пенькова С.Д.

науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент доц. Кирчева Л.Г.

науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від «29» грудня 2021 р.

Завідувач кафедри
Іванова Д. Г.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні АК

«24» січня 2022 р.

Оцінка 96 відмінно
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова АК
Гурменко А. Р.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ	
1.1. Вплив естетичного виховання на особистісний розвиток молодших школярів.....	6
1.2. Психологічні та літературознавчі основи формування естетичних почуттів у молодшому шкільному віці.....	15
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. СТАН ПРОБЛЕМИ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	
2.1. Зміст і завдання естетичного виховання молодших школярів у літературній освіті.....	24
2.2. Дидактичний потенціал структури уроку літературного читання у вихованні естетично розвинутого читача	29
Висновки до другого розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ	
3.1. Система методичних прийомів літературно-естетичного впливу на молодших школярів.....	50
3.2. Діагностика літературознавчо-методичних умов ефективного формування естетичних почуттів засобами аналізу поетичних творів.....	61
Висновки до третього розділу.....	73
 ВИСНОВКИ	 75
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 79
 ДОДАТКИ.....	 86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Виховання естетичних смаків і почуттів учнів початкових класів Нової української школи, поліпшення їх художньо-творчого розвитку засобами літературної освіти вважається педагогічною громадськістю одним із важливих напрямків здобуття духовно-ціннісної спадщини людства, цілеспрямованого розвитку здобувачів початкової освіти на засадах гармонії, краси, духовності.

Проблема естетичного розвитку особистості, її ставлення до навколишнього світу знайшла відображення в дослідженнях філософів В. Андрущенка, І. Зязюна, Н. Киященка, Л. Когана, Л. Левчука, А. Лосєва, М. Овсянникова, В. Скатерщикова В. Бутенко, Т. Гончаренко, Н. Калашник, А. Зись, Н. Киященко, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Падалка, В. Радкіна, С. Раппопорт, О. Рудницька, Г. Тарасенко, А. Щербо, Е. Яковлев та ін. Психологічні основи естетичного виховання розкрили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та ін. Видатні вчені, естети і педагоги Ю. Боров, О. Буров, В. Вансаалов, Л. Волович, І. Долецька, М. Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиков, Є. Квятковський, М. Лайзеров, А. Макаренко, О. Семашко, В. Сухомлинський, В. Шестакова та ін. зробили значний внесок у розробку теорії естетичного виховання та практики її впровадження в освітній процес.

Сучасними методистами літературної освітньої галузі, зокрема І.О. Кругленко вмотивовано зазначено, що «...художня література була, є, і завжди буде скарбницею духовно-ціннісного досвіду людства, оскільки дає можливість візуалізувати та конкретизувати взаємопроникнення та взаємодію різних видів мистецтва, інтегрувати історичне, етнографічне, культурне знання з педагогічною наукою, рідною та іноземною мовами, ознайомлювати маленького читача з основними категоріями моралі та естетики, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, пропагувати найкращі чесноти людства» [31, с. 1].

До підручників з літературного читання для початкової школи численні автори намагаються включати високохудожні прозові та поетичні твори видатних вітчизняних і зарубіжних авторів, що дає змогу сформувати у дітей стійку потребу в самостійному та повноцінному читанні, викликати любов до художньої літератури. Розвиток естетичних почуттів, умінь розуміти та цінувати твори мистецтва, до яких слушно відносять літературу, музику, образотворче мистецтво, вважається провідним завданням навчально-виховної роботи педагогів. З огляду на це, дослідження особливостей збагачення естетичних почуттів у молодших школярів засобами уроків літературного читання, зокрема вивчення ліричної поезії в сучасній початковій школі є актуальним і обрано нами в якості теми кваліфікаційної роботи.

Об'єкт дослідження: процес формування естетичних почуттів учнів початкових класів на уроках літературного читання при вивченні ліричних поезій.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні, літературознавчо-методичні умови формування естетичних почуттів учнів при опрацюванні ліричних віршів у сучасній початковій школі.

Мета дослідження – визначити психолого-педагогічні особливості формування естетичних почуттів у молодших школярів при опрацюванні поетичних творів на уроках літературного читання у сучасній початковій школі, теоретично обґрунтувати систему методичної роботи вчителя з формування в учнів 3-4-х класів ЗЗСО естетичних почуттів й експериментально перевірити її ефективність.

Гіпотеза дослідження: ефективність формування в учнів 3-4-х класів естетичних почуттів при проведенні уроків літературного читання забезпечується дотриманням таких педагогічних умов: активізація учнівського емоційно-чуттєвого досвіду під час сприймання поетичного надбання художньої літератури; залучення вихованців до осмисленої оцінки

різножанрової лірики, вміщеної в сучасні Читанки і збірки для позакласного читання.

Для реалізації пропонованої мети визначені такі **завдання** кваліфікаційного дослідження:

1) проаналізувати психолого-педагогічну і навчально-методичну літературу, дидактичні вимоги до уроку літературного читання та його забезпечення щодо реалізації обраної проблематики дослідження;

2) дослідити методи, прийоми і засоби формування естетичних почуттів у здобувачів початкової освіти, визначити рівні, критерії та показники сформованості естетичних почуттів при аналізі художніх творів;

3) обґрунтувати літературознавчо-методичні умови ефективного формування естетичних почуттів до літературних образів у молодших школярів при аналізі віршованого тексту;

4) розробити, апробувати й експериментально перевірити методіку формування естетичних почуттів третьокласників засобами дитячої поезії під час її опрацювання в урочній та позакласній роботі з літературного читання.

Методи дослідження. З метою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного аналізу проблематики кваліфікаційного дослідження було використано теоретичні й емпіричні методи наукового дослідження, а саме системного аналізу філософської, психологічної, педагогічної, літературознавчої літератури в аспекті досліджуваної проблеми; аналіз Державного стандарту початкової освіти, навчальних програм і підручників з літературного читання; спостереження уроків літературного читання, бесіди з учителями та учнями початкових класів щодо вивчення рівня сформованості естетичних почуттів засобами дидактичного структури уроку вивчення поетичних і прозових текстів; опитування, аналіз учнівських творчих робіт; педагогічний експеримент.

Методологічні засади дослідження: положення про пріоритетну роль мови як національного джерела формування учнівської особистості;

опанування молодшими школярами світу літератури і мистецтва як основи естетичного виховання.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- уточнено наукові підходи до особливостей естетичного виховання молодших школярів засобами опрацювання ліричних віршів на уроках літературного читання у сучасній початковій школі;

- подальшого розвитку набули форми, методи і прийоми формування естетичних почуттів дітей молодшого шкільного віку засобами віршованих і прозових літературних творів у процесі засвоєння початкової мовно-літературної галузі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці й упровадженні системи формування естетичних почуттів молодших школярів шляхом літературної освіти; доповненні змісту позакласного самостійного читання в початковій школі високохудожніми поетичними творами; розробленні методичних рекомендацій для вчителів першого ступеня ЗЗСО.

Базою дослідження виступили 3-4 класи ГО «Університетські класи» міста Ізмаїл.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури (65 найменувань), додатків. Повний обсяг дослідження 85 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

1.1. Вплив естетичного виховання на особистісний розвиток дітей молодшого шкільного віку

Процес гармонійного розвитку особистості молодшого школяра, формування його емоційно-вольової сфери й естетичних почуттів нерозривно пов'язаний із змістом початкової літературної освіти, яка поряд із освітньо-пізнавальними та спеціальними завданнями має на меті й виховний вплив на юних читачів. Завдяки знайомству з широким колом різножанрової дитячої літератури у дітей закладається правильне світосприйняття, поглиблюються і розширюються уявлення і поняття про навколишню дійсність, збагачується їх сенсорна й емоційна культура, формуються свідомі спостережливості і вмотивована уважність до об'єктів довкілля, розвиваються естетичні смаки та художні інтереси.

Актуальність проблеми естетичного виховання дітей, формування естетичних почуттів і смаків останнім часом тільки зростає. Особливо в зв'язку з бурхливим розвитком техніки, дитині дуже важко вибрати те, що дійсно правильним і цінним з естетичного боку. Суспільство все чіткіше бачить, що потрібно виховувати духовність, робити людей внутрішньо багатшими і чуйнішими. І тільки коли всі естетичні якості, оцінки особистості будуть сформовані, то можна говорити про гармонійний розвиток дитини.

Дуже важливо розвинути у молодших школярів вміння спостерігати, бачити, класифікувати, аналізувати естетичні явища дійсності, духовно збагатити. Молодшим шкільним віком прийнято вважати вік дітей приблизно від 7 до 10-11 років, що відповідає рокам їх навчання в початкових класах. У цілому цей вік є віком відносно спокійного і рівномірного розвитку. У цьому віці формується самооцінка і оцінка навколишньої дійсності, відбувається засвоєння соціальних норм і морального розвитку. Саме тому дуже важливо

в цьому віці формувати естетичні якості, вміння бачити красу і любити мистецтво [2, с. 20].

Багатий внесок у розробку теорії і практики естетичного виховання внесли А. С. Макаренко, Л. Г. Савенкова, С. Т. Шацький, В. Н. Шацька та інші. Вони наполягали на систематичному розвитку органів почуттів і творчих здібностей вихованців в процесі навчально-творчої діяльності.

Питання естетичного виховання через вивчення художньої літератури, при опрацюванні різножанрових творів обумовлені фундаментальними працями І. Беха, Н. Волошиної, І. Зязюна, І. Пагути, В. Сухомлинського та ін. [3; 10; 22; 46, 54], присвячених формуванню духовного світу особистості. З прекрасним у природі, мистецтві пов'язані «самовиявлення» людини (дитини), тобто здійснення естетичної діяльності; «самореалізація» – втілення у продукті цієї діяльності власних індивідуальних здібностей, порухів душі, бажань; «самооцінка» – вміння правильно оцінити себе та свої можливості (Л. Виготський, А. Маслоу та ін).

Дуже важливо розвинути у молодших школярів вміння спостерігати, бачити, класифікувати, аналізувати естетичні явища дійсності, духовно збагатити. Молодшим шкільним віком прийнято вважати вік дітей приблизно від 7 до 10-11 років, що відповідає рокам їх навчання в початкових класах. У цілому цей вік є віком відносно спокійного і рівномірного розвитку. У цьому віці формується самооцінка і оцінка навколишньої дійсності, відбувається засвоєння соціальних норм і морального розвитку. Саме тому дуже важливо в цьому віці формувати естетичні якості, вміння бачити красу і любити мистецтво [2, с. 20].

Естетичне ставлення до навколишнього, розкриття почуттєво-емоційних проявів при спогляданні картин природи і творів мистецтва опосередковано стимулює позитивні зрушення у гармонійному й всебічному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Саме література сприяє формуванню естетичних смаків і уявлень, дозволяє реалізувати в повсякденній практиці естетичний підхід у процесі літературно-творчого

розвитку молодших школярів. Означені аспекти викликають посилений інтерес науковців і вчителів-практиків. Останнім часом підготовлено ряд наукових досліджень (С. Бакуліна, Р. Белашова, М. Вашуленко, Н. Гоголь, І. Кругленко, С. Сисоєва, Г. Тарасенко, Л. Хоружа та ін.), у яких розглядається вплив літературно-творчої діяльності на естетично-художнє виховання здобувачів усіх ланок освіти.

Для молодшого школяра з перших років перебування в освітньому закладі навчання має стати провідним джерелом становлення його пізнавальних інтересів і розвитку психологічних процесів, виховання моральних чеснот, громадянськості й естетичного ставлення до природи. Загальновідомо, що в молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне формування учнівської особистості. За чотири роки шкільного навчання здобувачі освіти набувають нових особистісних рис, добре розвивають емоційну сферу. Тоді як першокласник краще запам'ятовує події, змальовані емоційно-яскравими спогадами й має відносно нестійкий рівень уваги, то випускник четвертого класу вже більш урівноважений з емоційного боку, відзначається стійкою увагою, здатністю до самоорганізації. Відтак, засоби естетичного виховання та його вплив його на всебічний розвиток здобувачів початкової освіти не є однаковим. На противагу безпосередньому емоційному захопленню красою навколишньої дійсності в ранньому шкільному віці приходиться потреба її осмислити, оцінити, висловити власні судження. Це створює змістовні та вмотивовані передумови для систематичного поглиблення відповідних знань й естетичної оцінки побаченого, почутого й прочитаного.

Естетичне виховання учнів 1-4 класів передусім позначається на розвитку їхньої пізнавальної сфери, передусім чуттєвого пізнання, на вдосконаленні спостережливості й емоційної чутливості до всього прекрасного. Неперевершена роль естетичного виховання у становленні особистості дитини, сфери її освітніх потреб, пізнавальних інтересів і художніх смаків. Загальновідомо, що розвиток дітей молодшого шкільного

віку обумовлюється глибиною чуттєвих знань, споглядання картин природи, живопису тощо. Внаслідок сенсорних операцій аналізу, порівняння, класифікації учні вдосконалюють інтелектуальний розвиток у цілому. Звісно, відчуття вважаються першоджерелом людських знань про навколишнє середовище, бо вони дають можливість якісно пізнавати оточуючий світ. Вчителю слід ураховувати значення цих чуттєвих образів для системи знань молодших школярів про світ природи, суспільства, людських відносин, які вони поки що можуть більше сприймати зором і слухом – побачити, почути, адже лише пізніше приходить їх ретельне осмислення. Разом із тим, зауважимо, що використання наочного матеріалу сприяє візуалізації, пробуджуючи інтерес до споглядання, аналізу, порівняння тощо.

Перцептивні (зорові, слухові та ін.) дії розуміються сучасними психологами як акти цілеспрямованого сприймання об'єктів, розглядання, спостереження, слухання, дотику, за допомогою яких дитина дістає достовірні відомості про їх зовнішній вигляд, форму, розміри, кольори та ін. Створення цілісних образів предметів, педагогічне унаочнення дає хорошу чуттєву основу для формування різнобічних понять, здобуття й осмислення знань. Живе споглядання та чуттєве узагальнення, без сумніву, передусє словесно-логічному усвідомленню школярем реальних об'єктів не лише сприйнятих у довкіллі, а й переданих у художньому слові. Крім цього, чуттєві дані є основою для формування першооснов сенсорної культури здобувачів початкової освіти – культури їх органів чуття, що закладається в дитячі роки шляхом цілісного аналізу творів мистецтва та літератури. Недостатній рівень розвитку сенсорної культури позначається на всебічному розвитку особистості молодшого школяра, на його естетичній вихованості та ставленні до всього живого.

У психолого-педагогічних дослідженнях Л.В. Занкова та його послідовників доведено, що в молодшому шкільному віці спостережливість розвивається краще, якщо вчитель буде наполегливо використовувати в навчальному процесі наочні засоби, що мають виступати не тільки як

ілюстрований матеріал до повідомлюваних учителем знань, а слугувати повноцінним джерелом чуттєвих знань, що їх учні самостійно здобувають шляхом перцептивних дій, тобто сприймання.

Найбільший потенціал у розвитку спостережливості молодших школярів належить використанню естетичних об'єктів навчання, оскільки спостереження його мимоволі привертає увагу дітей, яка довше утримується через емоційно привабливі для дітей форму і зміст. З огляду на вищесказане на уроках літературного читання в молодших класах вчителі часто використовують репродукції відомих картин художників, щоб настроїти вихованців на відповідне сприймання нового твору. Молодші школярі охоче виявляють активність при вивченні цікавого й емоційно насиченого змісту, що є підвалиною для серйозної роботи думок. Важливо домогтися, щоб у цьому віці спостережливість виявлялася не стільки в здатності до цілеспрямованого споглядання, а в умінні доречними мовно-виражальними засобами виразити своє ставлення до побаченого. Колективне спостереження й обговорення творів художників (пейзажів, сюжетно-тематичних картин) слід правильно організувати, щоб не спотворити глибокий аналіз літературного твору. З цією метою школярам пропонуємо дати відповідь на запитання: «Що ви бачите на картині?» і дати де-кілька хвилин на її уважний розгляд і словесний опис. Під час розгляду картин учитель повинен спрямовувати увагу молодших школярів на суттєве, головне, що зображено на передньому плані, так і на другорядні деталі, фон, задній план і т. ін. Все це сприяє формуванню спостережливості як украй важливої риси людини, необхідної їй у різноманітних видах діяльності. Естетичний розвиток розпочинається з чуттєвого сприймання. Для повноцінного розвитку дітей молодшого шкільного віку важливу роль відіграє набуття чуттєвих естетичних вражень від природних об'єктів і явищ, предметів особистого і суспільного побуту, від творів мистецтва і літератури.

Процеси відчуття і сприймання пов'язані з формуванням в учнівської молоді потреби бачити, слухати, що становить базу для естетичної

сприйнятливості й є значущим для загального розвитку. Формування естетичної сприйнятливості в учнів початкової школи починається із замилювання красою природи, повсякденним особистим та суспільним побутом. Якщо людина не здатна відчутти красу довкілля, то про неї говорять, що вона, на жаль, естетично глуха чи сліпа. Побачити в звичайному дивовижне, відчутти хвилювання, радість від зустрічі з красивим дітям мають допомогти дорослі – вчителі, вихователі, батьки. Джерелом розвитку молодших школярів у цьому плані перш за все є екскурсії у природу, коли вчитель привертає увагу дітей до розмаїтості весняних квітів, мережива на гілках дерев узимку тощо. Розвитку спостережливості сприяють завдання на цілеспрямоване сприймання властивостей предметів повсякденного вжитку, та пошук у них краси форм, ліній тощо.

Відвідування театральних вистав, музеїв, перегляд кінофільмів дозволяє дітям відчутти радість захоплення. Зустріч із прекрасним народжує в мозку дітей прагнення до знань і потребу в пізнанні нового. Естетично виховує дитину вся навколишня дійсність, природа, побут, характер праці, особливості взаємин між людьми. Хоча найбільшим засобом естетичного виховання загальновідомо вважають твори музичного й образотворчого мистецтва в комплексі з художньою літературою. Художні твори розширюють чуттєвий і емоційний досвід дітей, формують їхні інтереси, потреби, смаки, ідеали. Вкрай важливими та впливовими є перші зустрічі з мистецтвом: вивчення української і зарубіжних народних казок, пісень. Перегляд дитячих спектаклів, мультиплікаційних фільмів ставить перед дітьми морально-естетичні проблеми, вчить розуміти, що таке добро, краса, виховують любов до Батьківщини, природних явищ. Естетично розвиває молодшого школяра, в першу чергу, сам процес діяльнісного пізнання мистецтва: читання, слухання, глибокий аналіз. Сприймання мистецтва починається з впливу чуттєвих якостей художнього твору, особливостей його мови та образів. Цей процес характеризується різними рівнями залежно від віку дитини, її розвитку.

На думку психологів, необхідними умовами сприймання мистецтва дітьми молодшого шкільного віку стають активність та емоційність указанного процесу. Втім, при пасивному сприйманні молодші школярі часто обмежуються простим зоровим спогляданням. У такому випадку естетично художні враження майже не хвилюють розум і почуття дітей, не викликають думок, не збуджують до запитань і висновків. Тоді як емоційне ставлення до об'єкта пізнання загострює його сприймання, бо як кажуть у народі: «Що серце не відчує, око не побачить».

У зв'язку з цим, для молодших школярів є провідним те, що емоційне ставлення до мистецтва повсякчас домінує над пізнавальним сенсом. Але не слід перейматися цим надмірно, бо сприймання мистецтва обов'язково призводить до цілеспрямованого формування емоційної сфери, високої культури почуттів учнів початкової школи. Вкрай важливо, щоб означений процес не завершився, коли учні прийдуть до старшої школи. Погоджуємося з твердженням відомого психолога О. М. Леонтьєва, який зауважував, що естетичні емоції є емоціями особливими, які виконують важливу функцію в розвитку всієї інтелектуальної сфери підростаючої особистості. Завдяки переживанням у ході пізнання літературних творів загальнолюдські цінності, що дитина засвоїла в процесі читання стають її особистісним надбанням. У сприйманні художнього твору включається вся особистість дитини. Особливо помітно це творчому педагогу під час опрацювання віршованих, рідше прозових творів, коли узагальнюються переживання молодших школярів, які викликані художніми творами. Молодші школярі під час глибокого аналізу текстів сприймають зображені в художніх творах події не пасивно, а співчутливо ставляться до дійових осіб, співпереживають з ними, переймаються їхніми настроями й почуттями. З огляду на підвищену емоційну чутливість у школярів, як показали дослідження Л.В. Благонадьожиної, може виникнути негативне ставлення до того твору, який суперечить їхнім моральним уявленням. Адже дітям 6-9 років у більшості випадків бракує вмінь побачити в зображених письменником чи

поетом фактах, подіях узагальнене осмислення явищ реального життя. Учням початкових класів ще важко зрозуміти специфіку мови різних жанрів літератури та мистецтва, задля цього вони користуються переважно моральними критеріями для естетичного оцінювання літературних творів.

У духовному розвитку особистості, як показав аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури, центральним ядром є естетичні почуття, адже з їх появою вдосконалюється спроможність людини щось змінити в своєму індивідуальному розвитку, глибше пізнати навколишню дійсність. Виховання ж естетичних почуттів, як слушно стверджує І.О. Кругленко, є «... стрижневою основою навчально-виховного процесу, вінцем педагогічної майстерності вчителя у контексті суб'єктивного переживання власної педагогічної діяльності» [31, с. 6]. Формування і розвиток естетичного сприймання світу і самого себе відбувається шляхом усвідомлення особистістю культурно-історичного надбання людства, національних цінностей у процесі соціалізації молоді при планомірній, систематичній і цілеспрямованій виховній діяльності педагогів.

Відповідно до змін часу оновлений погляд освітян на сучасні задачі естетичного виховання у Новій українській школі претерпів значне вдосконалення з огляду на їх структурування та взаємообумовленість. Так, більшого теоретичного обґрунтування знайшли питання складових змістового наповнення педагогічного феномену «естетичне виховання»: естетичного сприйняття, естетичних почуттів, смаків, здібностей, художньо-творчої діяльності з урахуванням естетичних норм і потреб. Аналіз естетико-філософської літератури довів наступне визначення естетичних почуттів: «усвідомлені стабільні, тривалі емоційні переживання, за своєю природою властиві тільки людині, які переживаються у зіткненні з будь-якими явищами навколишнього світу, у спілкуванні, або у будь-якій діяльності і сприяють саморозкриттю, самопізнанню і самовдосконаленню; народжуються внаслідок потужного функціонування емоційної сфери людини і засвідчують народження естетичного ставлення її до навколишнього» [58]. Дещо інше

визначення знаходимо в С.Г. Мельничука : «... специфічне переживання, що викликається у людини сприйняттям естетичної своєрідності навколишньої дійсності» [39, с. 199]. Наразі привернуло нашу увагу тлумачення терміну «естетичні почуття», вкрай потрібне для нашого кваліфікаційного дослідження – наступне визначення естетичних почуттів: «свідома, стабільна, тривала, емоційно-інтелектуальна реакція особистості на естетичні прояви дійсності, поведінки та вчинків людини чи на твори мистецтва, які реалізуються в емоційній оцінці відповідно до внутрішніх естетичних ідеалів, а також у прагненні до творчого самовираження через художню діяльність» [31, с. 7].

У процесі пізнання майбутніми громадянами природи, довкілля, суспільства відбувається поступове формування суб'єктивного образу світу, першоосновою чого є почуття, в т.ч. естетичні. Вони розглядаються не тільки як продукт емоційної сфери особистості, а й своєрідний регулятор її поведінки, оскільки в значній мірі сприяють розвитку пізнавальної сфери молодшого школяра, його моральних цінностей, творчих нахилів, але вони не є природженими, а з'являються через цілеспрямовану навчальну та виховну роботу вчителя в урочній і позаурочній діяльності. Для того, щоб вони стали внутрішнім надбанням учнівської особистості, її естетичними переконаннями й ідеалами, необхідно дотримуватися низки психолого-педагогічних і літературознавчих умов.

1.2. Психологічні та літературознавчі основи формування естетичних почуттів у молодшому шкільному віці

Підвищення методичної майстерності сучасного вчителя початкових класів потребує значної науково-теоретичної підготовки, а саме знання методологічних і літературознавчих засад проведення уроків читання. До того ж, «... зміна методології пізнання дійсності й філософії освіти, посилення виховної ролі мистецтва слова вимагає нових підходів до естетичних функцій художніх творів. Література завжди відгукувалася на

гострі проблеми часу, адже вона є совістю народу, дзеркалом його історії, джерелом духовності» [4, с. 21].

За даними сучасних досліджень у галузі психології, вподобання молодших школярів, як правило, обумовлюються їхніми знаннями й життєвим досвідом. Підкреслюючи провідну роль знань у сприйманні творів літератури і мистецтва, варто зазначити, що коли людина хоче насолоджуватися мистецтвом, вона повинна бути художньо освіченою. Як відомо, знання дітей у молодшому шкільному віці відзначаються конкретністю, тому чим більшим є запас зорових уявлень, тим образнішими будуть учнівські висновки за спостережуваними та прочитаними творами. При ознайомленні учнів у початковій школі з творами літератури та живопису, найдоцільніше розпочати з розгляду репродукцій картин в тематичних альбомах і на сторінках підручника. Молодші школярі охоче розглядають сюжетні картини, ілюстрації до відомих літературних і народних казок. Бажано провести екскурсію до художнього чи краєзнавчого музеїв, відвідати картинну галерею тощо, де б діти мали змогу побачити твори художників в оригіналі. Вчитель при цьому має врахувати вікові особливості сприймання учнів початкової школи, бо розгляд портрета є заважким, а в пейзажі діти вбачають лише безпосереднє зображення кутків природи і т. ін. Поступово слідчити дітей сприймати узагальнення в художньому образі картини, в літературно зображених пейзажах. Пізніше на базі поглибленого сприймання учні 1-4-х класів намагаються власноруч оцінювати літературні та художні твори. З часом їхні судження не обмежуються вибіркоким ставленням «подобається – не подобається», а включають безпосереднє оцінне ставлення. Потім від самостійних уподобань вони переходять до розгорнутої естетичної оцінки, яка має такі елементарні рівні диференціації: «красиве» і «дуже красиве», хоча відразу такі враження свідчать про несистематичність і епізодичність споглядання. Цілком слушним є зауваження науковців, що у процесі естетичного виховання формується стійке позитивне ставлення до літератури як виду мистецтва, що

є підґрунтям для появи осмисленого й вибіркового емоційно-оцінного учнівського ставлення в підлітковому віці.

Естетична культура молодшої людини закладається поступово, тому чим більше естетичних вражень і знань осмислюється дітьми в початкових класах, чим глибше мистецтво входить в їхнє життя, тим активніше відбувається їхній естетично-духовний розвиток. Естетичний розвиток важливий для дитини, оскільки він сприяє становленню особистості, вихованню її потреб, інтересів, смаків, ідеалів. На думку психолога Б.Г. Ананьєва, велике значення відіграє зв'язок відчуттів і потреб дітей молодшого шкільного віку. Він доводить, що культура спостережень, слухання та опрацювання художніх творів є необхідною умовою не тільки розвитку сфери їхніх видів чуттєвої діяльності, а й вагомим чинником формування сфери учнівських потреб. У молодших школярів відбувається інтенсивний процес виникнення нових пізнавальних і комунікативних потреб в освітній і позашкільній діяльності через активне спілкування з дорослими та однолітками. В першу чергу від дорослих – учителів і батьків – залежить спрямованість і змістовність вказаних учнівських потреб, наскільки змістовними й емоційно забарвленими будуть літературні враження, залежить і подальша читацька активність. Учителю слід допомогти дітям пережити радість від зустрічі з творами літератури, мотивувати їх задоволення від прочитаного. Читацькі інтереси школярів усвідомлюються, закріплюються і стають мотивами самостійного читання та літературної освіти взагалі в подальшому.

Важливим мотивом читацької діяльності молодших школярів можуть стати їхні пізнавальні й естетичні інтереси, що впливають із потреб і розвиваються разом із ними. Широке коло читацьких інтересів обумовлюється колом дитячого читання, методичним арсеналом сучасних Читанок. Учителі початкових класів, без сумніву, добре знають, що дітей досить легко зацікавити новим змістом, але важко зберегти цей інтерес. Так, у здобувачів початкової освіти міцно зберігаються наявні естетичні інтереси,

але сталістю вони відзначаються слабо. В освітньому процесі з літературного читання досить важливо закріпити набуті, й повсякчас створювати дидактичні умови як для появи нових, диференціювати їх унаслідок ознайомлення з різноманітними видами віршованих творів. Виділення провідного інтересу до лірики, в основному пейзажної, яскраво характеризує зростання дитини-читача. Слід подбати, щоб у молодших учнів виділялись і закріплювались певні інтереси до аналізу поетичних творів. Цим створюються сприятливі умови для формування системи вибіркового і стійких інтересів під час опрацювання віршованої мови в старших класах.

Варто підкреслити, що потреби й інтереси виникають і розвиваються в літературній діяльності дитини під виховним впливом прикладів із літературних творів, мистецтва, життєвого досвіду, зразків для наслідування з боку дорослих. Тому доцільно, щоб учні 1-4 класів змалку випробовували свої сили, здібності в різноманітних жанрах читацької діяльності. На жаль, сьогодні батьки надають недостатнього значення мистецтву літератури у сімейному вихованні дітей. Бажано, щоб їхні діти з перших років навчання в закладах загальної середньої освіти захоплювались мистецтвом літератури, вчилися їх аналізувати й висловлювати змістовні оцінні судження. Проте конкретно в багатьох сім'ях ще недостатньо приділяється уваги естетичному вихованню засобами читання творів, як прозових, так і віршованих. Так, за даними соціологічних досліджень естетично-художніх інтересів сучасного школяра, лише окремі батьки постійно бувають з дітьми в театрах, чи разом переглядають мультиплікаційні та кінофільми, вистави, художні книги, але рідко хто обговорює їх із дітьми. Необхідно підсилити виховну й естетичну роль книги у розвитку молодших школярів. Як стверджує Н. Волошина, «вивчення української літератури в середніх загальноосвітніх закладах буде результативним, якщо забезпечить ефективність її впливу на естетичне виховання учнів, якщо зміст цього курсу буде сприйматися як вид мистецтва, де наголошуватиметься на естетичних функціях навчання, а в основу

естетичного буде закладено формування понять про національні й загальнолюдські цінності» [11].

Дитяча література знайомить юних читачів із розмаїтим світом художніх образів, які збагачують кругозір учнів, учать добру, розвивають, впливають на засвоєння моральних цінностей, сприяють громадянському вихованню й зміцненню світогляду, формуванню естетичних почуттів. Відзначимо, що для учнів початкових класів на перший план виступає сюжетна сторона творів, а не емоційно-чуттєва. Вони захоплюються текстами, де описано події, пригоди, уособлено дитячих героїв, близьких за віком і діяльністю. В дидактичній структурі уроку літературного читання варто вчити дітей повноцінно сприймати художній твір, знаходити цікаве в художніх описах, виробляти у них смак до поетичної літератури, емоційно-образного й лексико-стилістичного розбору змісту.

Дійове читання, аналіз авторського задуму позитивно впливають на глибину усвідомлення прочитаного, виробляють вміння краще розбиратися в художніх образах, що допоможе зрозуміти справжню красу описаного в творі життя людей чи природи. Без сумніву, художні твори вносять особливий вклад у розвиток самосвідомості та читацьких інтересів молодших школярів. Через мистецтво літератури слід допомогти дитині глибше проникнути у свої думки, почуття, настрої, навчити її пізнавати себе в світі, та світ у собі. Яскраво змальовуючи характери дійових осіб, їхню поведінку, авторську думку й ставлення персонажів до навколишнього, художні твори суттєво впливають на якість формування естетичних почуттів й ідеалів молодшого школяра. Сприймаючи літературні твори молодші школярі прагнуть поділитися своїми думками та почуттями з товаришами, дорослими. Вони розповідають один одному зміст побачених кінофільмів, висловлюють враження від прочитаних книжок. Це сприяє розвитку їхнього зв'язного мовлення та комунікативних умінь і навичок.

Важливим завданням уроків літературного читання визначається напрямок естетичного виховання, формування естетичних смаків, почуттів та

ідеалів майбутніх громадян держави. Смаки відображають життєвий досвід учнів початкової школи, вдосконалюють естетичні вражені від сприймання дитячої літератури. Чим більше таких вражень дістає здобувач початкової освіти, тим більше можливостей для формування його естетичних почуттів. Естетичні смаки й ідеали є складними утвореннями особистості, оскільки узагальнюють взірці оціночних ставлень про зміст і образні засоби прочитаних творів, які закріплюються в мозку читачів. Сприймання таких відношень призводить до власної естетичної оцінки явищ. Звичайно, в учнів 1-4-х класів вона ще перебуває в елементарному вигляді, лише починає розвиватися, і, в основному, виявляється в читацьких уподобаннях, у вибіркового ставленні до змісту і героїв літературних текстів. Джерелом їх вияву стає художньо-творча діяльність дітей за прочитаним. Варто підкреслити, що певні естетичні сторони має й освітня діяльність, зокрема під час виконання письмових завдань, при оформленні класного приміщення, в самообслуговуванні та побуті.

До системи вимог учителя варто віднести й увагу до того, наскільки красиво та каліграфічно правильно виконують свої домашні завдання школярі, чи охайно вони виглядають, якими є взаємини з дорослими й однолітками. Повсякчас учні початкових класів беззастережно визнають авторитет першого вчителя, вони наслідують його ставлення до оточуючих, естетичні смаки, оцінки. Класоводу слід зважати й на те, що його імідж, тобто манера триматися, одяг, тональність голосу привертають увагу молодших школярів, тому й справляють певний вплив (позитивний чи негативний) на становлення особистості здобувачів початкової освіти.

Естетичне виховання формує здатність не тільки сприймати красу, а й творити її, вносити в життя. У цьому розумінні для молодших школярів позитивну роль відіграють різні види художніх жанрів у літературі. За словами Н.В. Гоголь, «... мистецтво слова дозволяє розкривати перед учнями багаті художньо-пізнавальні можливості, вчить школярів сприймати через

літературний твір навколишній світ та одержувати від читання глибоку естетичну насолоду» [17, с. 217].

Відомо, як гостро в наш час поставлені проблеми творчої праці, розвитку художньо-творчих здібностей, формування естетичних почуттів. Тому одним із важливих завдань естетичного виховання дітей є організація сприятливих умов для формування естетичних здібностей, які виявляються і розвиваються в діяльності. Особливо велику роль у розвитку цих здібностей відіграє художня література: при оцінці художньо-естетичної довершеності діти вчаться осмислено інтерпретувати літературні образи; розуміти та створювати прекрасне надають оптимальну можливість такі види технік, як малювання, різьблення, співи, вишивання, ліплення, вироби з яких унаочнюють опрацювання близьких за тематикою художніх творів. Молодші школярі пробують себе в різноманітних видах художньої діяльності. В цьому виявляється їх потреба практично діяти. Вони здебільшого люблять практичні художні заняття, які супроводжуються читанням високохудожньої дитячої літератури, спогляданням репродукцій картин художників чи прослуховуванням музичних творів. Поряд із набуттям практичних навичок діти вчаться осмислювати свій практичний досвід за естетичними критеріями, збагачувати їх значеннями, які орієнтують на вибіркове ставлення до мистецтва, на глибоке розуміння естетичних цінностей.

У процесі естетичного виховання з початку навчання необхідно враховувати індивідуальні нахили учнів, допомагати їм у позашкільних закладах вибрати гуртки, студії, що найбільше відповідають їхнім нахилам. Основна мета роботи цих студій – всебічний естетичний розвиток дітей, набуття ними естетичних вражень та практичних навичок художньої діяльності. Життя свідчить, що вчителям початкових класів часто доводиться мати справу з фактами переоцінки батьками здібностей своїх дітей. Допомагаючи виховувати таку дитину, вчителям слід застерігати батьків від надмірного її захвалювання, дбати про виховання передусім моральних

якостей у здібних дітей, сприяти формуванню в них рис доброзичливості, товаришкості.

Розвиток молодшого школяра, формування його особистості відбувається через власну активність дитини. Вростання в людську культуру – це не пасивний процес, і, на думку психолога Г.С. Костюка, потребує зусиль самої дитини, її активності. Естетичний розвиток молодших школярів виявляється в зміні їхнього ставлення до навколишньої дійсності, в появі у них нових потреб та інтересів. В естетичному ставленні до навколишнього в учнів початкових класів поєднується емоційна чутливість до прекрасного в процесі сприймання з практичними творчими діями під впливом різних видів мистецтва, предусім художньої літератури. Завдяки різним видам читацької діяльності здобувачі початкової освіти набувають первинних умінь і навичок естетичного сприймання мистецького продукту – різножанрової дитячої літератури. Це становить основу для подальшого емоційно-естетичного розвитку дітей, формування у них стійких пізнавальних і читацьких інтересів, естетичних смаків і почуттів, ціннісних орієнтацій на основі доступних цій віковій групі поетичних і прозових творів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Проблема естетичного розвитку особистості, її ставлення до навколишнього світу знайшла відображення в дослідженнях філософів В. Андрущенка, І. Зязюна, Н. Киященка, Л. Когана, Л. Левчука, А. Лосєва, М. Овсянникова, В. Скатерщикова В. Бутенко, Т. Гончаренко, Н. Калашник, А. Зись, Н. Киященко, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Падалка, В. Радкіна, С. Раппопорт, О. Рудницька, Г. Тарасенко, А. Щербо, Е. Яковлев та ін. Психологічні основи естетичного виховання розкрили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та ін. Видатні вчені, естети і педагоги Ю. Боров, О. Буров, В. Вансаалов, Л. Волович, І. Долецька, М. Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиков, Є. Квятковський,

М. Лайзеров, А. Макаренко, О. Семашко, В. Сухомлинський, В. Шестакова, зробили значний внесок у розробку теорії естетичного виховання.

На підставі вивчення філософських, літературознавчих, психолого-педагогічних і методичних джерел доцільно стверджувати про потужний виховний потенціал художньої літератури у справі естетичного виховання, формування естетичного ставлення до навколишньої дійсності. Пізнання учнями початкових класів природного оточення й соціуму не видається можливим без організаційно довершеної літературної освіти та методичної майстерності педагога, який уводить юного читача у захоплюючий світ літературного надбання класиків української дитячої літератури та сучасних її авторів.

РОЗДІЛ 2. СТАН ПРОБЛЕМИ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

2.1. Зміст і завдання естетичного виховання молодших школярів у літературній освіті

Розуміння сучасним учителем системи естетичного виховання як цілеспрямованого впливу на особистість учня початкових класів дає змогу спрямувати педагогічні дії на формування в майбутньому громадянинові здібностей сприймати, відчувати, цінувати й відтворювати прекрасне в оточуючому житті, опанувати різноманітні технології цього вмотивованого впровадження. Йдеться про те, що першочерговими завданнями естетичного виховання в закладах загальної середньої освіти мають бути виховання естетичних почуттів і смаків, розуміння краси в будь-якій людській діяльності (малювання, різьблення, співи, вишивання, ліплення). Зразок естетичного ставлення до дійсності учнівська молодь повинна знаходити у прикладі дорослих, учителів і батьків, у наслідуванні позитивних літературних героїв, у розумінні авторського відношення до описаних у творах і віршах подій. Відповідно до вищезазначеного педагогічна організація естетичного виховання в початковій школі закладає основи гармонічного та всебічного розвитку особистості школяра. До того ж, формування творчого, естетичного в своїй основі ставлення людини до всіх видів власної життєдіяльності становить провідну мету цілісного виховного процесу. В результаті такого виховання молода людина стає справжнім членом соціуму, має реальну можливість за своїми нахилами, бажаннями та здібностями брати участь у різноманітній суспільній діяльності.

Визначальним наслідком правильно організованого естетичного виховання є формування нової людини, покликаної привнести прекрасне в те, що вона робить у житті, професії, а спочатку – в навчальній діяльності. Першорядною методологічною передумовою естетичного виховання стає необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу на здобувача початкової освіти. У зв'язку з цим слід спрямувати цілеспрямований

педагогічний естетико-виховний вплив на розгалужену освітню роботу вчителя початкових класів при опануванні ключових та предметних компетентностей, залучати молодших школярів до різнобічної літературно-художньої діяльності. Реалізація тісного зв'язку із вимогами життя, спроможність сучасного вчителя дбати про здатність його вихованців співпереживати прекрасному в природному та суспільному оточенні, в прочитаних поетичних і прозових текстах дає змогу добре розвинути їх сенсорну сферу, забезпечити глибоке розуміння ними естетичних уявлень і понять, піднявши дитину молодшого шкільного віку на достатній рівень розуміння справжнього літературного мистецтва, краси, почуттів, естетичної творчості й смаку.

У першу чергу, в процесі естетичного виховання шляхом навчальної та позакласної роботи формується справжнє відчуття краси навколишнього світу, ставлення до оточуючих явищ й об'єктів довкілля, до людської спільноти й особисто до себе. Тому результатом естетичного виховання має стати відповідний розвиток дитини не тільки як мовної особистості, а й як людини, здатної до естетичних почуттів, яка спроможна побачити прекрасне навколо себе. Ми згодні з думками Т. Грищенко, яка деталізує завдання естетичного виховання молоді у такий спосіб «... формування естетичних понять, поглядів і переконань (розуміння прекрасного, уміння давати правильну естетичну оцінку фактам, явищам, процесам тощо); творчих здібностей, естетичних мотивів, інтересів; потреб художнього саморозвитку; художньо-естетичних смаків і почуттів, переживань, реакцій; гідного естетичного ідеалу та вміння бачити красу творчості; естетичного сприйняття, умінь і навичок творити прекрасне в житті; забезпечення методичної та теоретичної готовності випускників ЗВО втілювати естетичне виховання в подальшій роботі; удосконалення художньої грамотності, ознайомлення з національною та світовою культурною спадщиною, із сучасним мистецтвом тощо» [12, с. 175].

Нова українська школа проголошує провідним завданням формування учнівської особистості її всебічний, гармонійний розвиток. У процесі початкового курсу літератури молодші школярі перетинаються не тільки з творами дитячої літератури, що оспівують красу в природі чи в людських стосунках, а й мають змогу прослуховувати відповідні музичні твори, споглядати репродукції картин відомих художників, що ілюструють прочитане. Здобувачі початкової освіти найчастіше в своїй навчальній і повсякденній діяльності зустрічаються з різновидами мистецтвом, усвідомлено сприймають естетичний бік життя й людської діяльності.

Нормативні документи НУШ якісно регламентують методично доцільну організацію освітнього середовища в закладах початкової освіти, в яких питанням естетичного виховання здобувачів приділяється належна увага. Концепція національного виховання спрямовую державну освітню політику на «формування основ естетичної культури, розвиток естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей; оволодіння цінностями та знаннями у сфері світового та народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти та цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу та багатство природи; здібність до творчої діяльності в різних видах мистецтва» [15].

У багатьох рішеннях уряду нашої держави стосовно освітянської політики та документах Міністерства освіти і науки про організацію освітнього та виховного процесів у закладах загальної середньої освіти неодноразово привертається увага до подолання прогалін у естетичному вихованні молоді та вказується на посилення ваги високих естетичних ідеалів та виховання почуття прекрасного, що повинно стати результатом усієї педагогічної роботи колективу школи. Формування естетично розвинених здобувачів початкової ланки вдало реалізується у такій освітній системі, де естетичні явища органічно вплітаються в діяльність закладу загальної середньої освіти, де природним є взаємозв'язок із різноманітними

громадськими організаціями в справі естетичного виховання та естетичного розвитку підростаючого покоління.

З огляду на специфіку початкової освіти естетичне виховання слід розуміти як «складову частину виховного процесу, безпосередньо спрямованого на формування й виховання естетичних почуттів, смаків суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [57, с. 119]. В українському педагогічному словнику підкреслюється вимога до цілеспрямованої та організованої педагогічної діяльності з формування в учнів молодших класів умінь сприймати, творити і цінувати прекрасне, виховання у них розвиненої естетичної свідомості, гуманістичних якостей, інтересів, художньо-естетичного смаку, навичок поводитися в соціумі культурно та достойно. Систематичний естетичний розвиток налаштовує здобувачів початкової освіти на любов до життя, вміння впроваджувати естетичні цінності у власній діяльності. Цілком слушним видається нам вислів Б. Т. Лихачова, який вважає, що «естетичне виховання включає в себе естетичний розвиток – організований процес становлення в дитини природних істотних сил, які забезпечують активність естетичного сприйняття, відчуття, творчої уяви, емоційного переживання, образного мислення, а також формування духовних потреб» [33]. По-іншому розглядає сутність естетичного виховання Н.Є. Мойсеюк, об'єднуючи його з художнім: «формування системи знань про світову культуру і мистецтво; розвиток естетичних потреб і почуттів; розвиток художніх здібностей і творчої діяльності; формування естетичного ідеалу демократичного суспільства, готовність будувати власне життя за законами краси» [40, с. 264].

Натомість С.Г. Мельничук доводить, що «під естетичним вихованням розуміють організований і цілеспрямований процес формування в учнів здатності сприймати, правильно розуміти, цінувати і створювати прекрасне й величне у житті та мистецтві, а в широкому плані розглядається як

формування в дітей естетичного ставлення до дійсності» [39, с. 199]. Складові естетичного виховання вбачаються науковцю в єдності естетичних почуттів, естетичної насолоди, естетичних переживань, естетичного сприйняття, естетичного смаку, естетичних суджень, естетичної цінності, естетичної діяльності, естетичного ідеалу:

Таблиця 2.1

Складові естетичного виховання (за С.Г. Мельничуком)

№	Форми	Тлумачення
1.	естетичне почуття	специфічне переживання, що викликається у людини сприйняттям естетичної своєрідності навколишньої дійсності
2.	естетична насолода	специфічне переживання, що породжується творчою діяльністю або сприйняттям прекрасного в житті і мистецтві
3.	естетичне переживання	емоційний стан, що виникає у людини в процесі естетичного сприйняття навколишньої дійсності
4.	естетичне сприйняття	особлива здатність людини відчувати красу предметів, що оточують її
5.	естетичний смак	здатність людини розуміти й оцінювати естетичні особливості предметів і явищ природи
6.	естетичне судження	обгрунтована естетична оцінка предметів і явищ об'єктивного світу, виражена або у формі простого твердження, або у формі аргументованого доказу
7.	естетична цінність	властивість предметів, явищ природи і продуктів людської праці задовольняти естетичні потреби людини
8.	естетична діяльність	різноманітність людської практики, що полягає в створенні естетичних цінностей
9.	естетичний ідеал	цілісний, конкретно-чуттєвий образ, який є втіленням уявлень людей про досконале життя, про досконалу людину

Відповідно до вищесказаного, зміст естетичного виховання здобувачів початкової освіти полягає в таких аспектах:

- 1) розумінні краси в навколишній дійсності, трудових процесах, природі, не тільки під час навчання в школі, а й у повсякденній діяльності;
- 2) елементарному тлумаченні змісту творів літератури та мистецтва, емоційному сприйманні кінофільмів, вистав, концертів, пам'яток культури та архітектури, дбайливому ставленні до них;

3) розвитку здібностей до художньої творчості (малювання, виразне читання, аплікація, ліплення), творчої фантазії при виготовленні прекрасного;

4) дотриманні елементів культури поведінки, прагненні до охайного вигляду, художнього оформлення класної кімнати.

Критерії естетичного виховання є особливими почуттями та переживаннями людини, які вона відчуває при сприйнятті прекрасного в житті й у різноманітних творах мистецтва. Вони є критерієм естетичного ставлення до дійсності, тісно пов'язані з морально-етичними почуттями та оцінками. Сприяння педагогів закладу загальної середньої освіти всебічному й гармонійному розвитку особистості здобувачів початкової освіти є важливим чинником системи загального виховання дітей і молоді. Досить великою є відповідальність учителів, усієї педагогічної громадськості та батьків у справі реалізації завдань естетичного виховання як в освітньому процесі, так і в позакласній і позашкільній діяльності. Естетичне виховання засобами художньої літератури має здійснюватися відповідно до вікових й індивідуальних особливостей здобувачів початкової освіти.

2.2. Дидактичний потенціал уроку літературного читання у вихованні естетично розвинутого читача

Естетичний розвиток учня початкових класів обумовлюється результатом педагогічно умотивованих і систематичних естетичних впливів, які цілеспрямовано реалізує вчитель у єдиному процесі навчання, виховання, розвитку та самовиховання дитини молодшого шкільного віку. Відповідно з вищевказаним, навчальна, позакласна і позашкільна робота має впроваджуватися в єдності дій усіх інститутів виховання молоді: школи, родини та культурних установ. Рівень естетичного розвитку прямо пропорційний конкретному рівню розвитку естетичних потреб і свідомості школярів, культурних та естетичних відношень у соціумі, ступеню

причетності до естетичної діяльності. Без указаних критеріїв естетичний розвиток здобувачів освіти на всіх її ланках убачається нам неможливим.

На думку О.М. Везумської, «... естетичний розвиток завжди був однією із важливих складових гармонійної особистості, її взаємодії із оточуючим середовищем. Він вимагає наявності спеціально організованого педагогічного впливу на почуття та свідомість індивіда через провідні види його спілкування та провідної діяльності. На жаль, сьогодні рівень естетичного розвитку молодших школярів ще не повною мірою відповідає вимогам часу» [8]. Розв'язання цієї проблеми вимагає від учителя не тільки ґрунтовної теоретичної підготовки щодо складових і критеріїв естетичного виховання, а й володіння традиційними та інноваційними методичними підходами до її вирішення, відповідної мотивації школярів на неперервність цього процесу в навчальній та позанавчальній діяльності.

Загальновідомо, що естетичний розвиток людини виявляється у її ставленні до навколишнього світу. Під естетичними почуттями слід розуміти ті емоції, які викликають у дітей предмети навколишнього світу, переживання й усвідомлення їх з точки зору краси, добра, правди. Естетичне виховання – це цілеспрямована система формування здібностей людини підходити до світу, оцінювати предмети та явища і перетворювати дійсність за законами краси [9, с. 120]. Головною метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності.

Ми приєднуємося також і до твердження О.П. Петрушенко, якій належить термінування естетичного виховання як системи заходів, що мають своїм спрямуванням вироблення та вдосконалення у людей здатності сприймати та усвідомлювати, правильно оцінювати, формувати прекрасне та піднесене у житті й мистецтві й визначає його мету як сприяння всебічному розвитку учнівської особистості. Відповідно до цього, гармонізація розумового та фізичного розвитку, моральної чистоти й естетичного відношення до життя і мистецтва є умовою формування цілісної особистості.

Від того, наскільки правильно організований естетичний розвиток дитини, залежить удосконалення сукупних психологічних якостей і ціннісних ознак у дітей молодшого шкільного віку.

Н. Миропольська вважає, що естетична культура включає такі складники: естетичне сприймання – це здатність виділяти у мистецтві та житті естетичні якості, образи й переживати естетичні почуття; естетичні почуття – це емоційні стани, які викликаються оцінним відношенням людини до явищ реальної дійсності та мистецтва; естетичні потреби – це потреби у спілкуванні із художньо-естетичними цінностями, та в естетичному переживанні; естетичні смаки – це здатність оцінювати твори мистецтва, естетичні явища із позицій естетичних знань та ідеалів; естетичні ідеали – це соціальні й індивідуально-психологічно зумовлені уявлення про досконалу красу у природі, людині, суспільстві, мистецтві; художні вміння, здібності у сфері мистецтва [38].

Передусім у молодшому шкільному віці дитячий естетичний розвиток напряду залежить від змісту навчальних курсів, зокрема літературного читання, образотворчого та музичного мистецтва та ін. Але в більшості випадків естетичний розвиток реалізується внаслідок навчальної та позакласної роботи, під час організації самостійної читацької діяльності поза навчанням, коли діти за власними особистісними вподобаннями та інтересами опрацьовують художню та науково-художню літературу, полюбляють книги, переглядають телепередачі та кінофільми у зв'язку з прочитаними творами, беруть участь у драматизації та інсценізації за матеріалами літературних творів, працюють у гуртках художнього читання, відвідують музеї, театральні вистави, концерти тощо.

Безумовно, художня література в порівнянні з іншими видами мистецтва дозволяє якнайкраще та найповніше відобразити реальне суспільне та природне оточення. Під час читання прозових і поетичних творів учні початкових класів пізнають красу рідного слова, своєрідність художньої мови. У процесі цілісного аналізу молодші школярі з'ясовують

структуру твору, наявність емоційно-образних засобів у мові письменника чи поета, складають партитуру виразного читання, входячи у світ думок і переживань авторів. Читаючи художню літературу, учні третіх-четвертих класів на елементарному рівні знайомляться із становленням мистецтва художнього слова, історію та побутом своєї країни та регіону, красою людських взаємин і словами, які дозволяють це відобразити в творі. Осмислення структури і фактичного змісту прочитаних творів дає змогу чітко встановити характер авторського та власного естетичного відношення до літературних героїв, природи, суспільства, знайти аналогії з особистим життям і справами однолітків, прагнути наслідувати позитивний приклад.

Без вступних занять і живого слова вчителя учні початкових класів слабо розуміють композиційний і лексико-стилістичний аналіз, навіть плутаються щодо аналізу фактичного змісту, становленні причиново-наслідкових зв'язків і характеристик героїв. Виважена послідовність структурних компонентів і етапів роботи над текстом дає змогу вчителю забезпечити можливість школярам не лише правильно зрозуміти твір, а й відчутти силу та красу його образів, сприйняти естетичні погляди авторів оповідань, казок і віршів. Саме вони шляхом метафор, епітетів, порівнянь, уособлень пишуть живу картину дійсності й розвивають спроможність учнів початкових класів зв'язно висловлювати свої думки.

Літературне читання збагачує учня знаннями, що пробуджують його почуття, навіюють у нього бажання стати кращим, зробити щось добре, допомагають усвідомити кращі людські якості: скромність, працьовитість, чесність, любов до природи, виховують моральні риси, культуру поведінки, а також формують особистість. Наші педагогічні спостереження переконують, що діти 6-9 років відзначаються значним природним потягом до прекрасного, школярі охоче цікавляться виразним читанням, сценічним мистецтвом. Багато вихованців із задоволенням відвідують театральні гуртки та студії. Хоча спочатку театр зацікавлює дітей яскравим дійством, у подальшому виробляється усвідомлений інтерес до театрального мистецтва. Дитячий

театр привносить у життєві справи учнів початкових класів радісні та хвилюючі враження, дає змогу пережити радісні почуття, стати безпосередніми учасниками боротьби за Добро, Красу та Справедливість. Художнє мистецтво займає важливе місце у всебічному розвитку здобувачів початкової освіти. Художня книга та мистецтво дозволяють їм відчутти естетичну насолоду, збагатити духовний світ, усвідомити інтонаційно-сміслові одиниці, що репрезентують характер людських почуттів, переживань і настроїв.

У вивченні початкового курсу літератури посилюються можливості задля естетичного виховання, хоча ці завдання мають вирішуватися в опануванні всіх шкільних предметів. Допомагають в естетичному вихованні молодших школярів екскурсії до мальовничих кутків природи, екологічні ранки, свята щодо вшанування життя і творчості видатних українських та зарубіжних письменників і поетів, видатних українських художників, композиторів і виконавців. Таким чином, естетичне виховання в закладах загальної середньої освіти, зокрема в початковій школі починається з уроків рідної мови та літературного читання, де вивчають зрозумілі дітям молодшого шкільного віку літературні твори, інтегрованих занять з мистецтва, позакласних і позашкільних заходів. Формування у здобувачів початкової освіти естетичних уявлень і понять є досить складним педагогічним завданням. Саме в початкових класах варто збагатити дітей уміннями правильно та доречно передавати настрій людей при спогляданні картин природи, висвітлених у художній, зокрема поетичній літературі, синтезуючи дитячі уявлення про прекрасне через образотворчі та музичні засоби, навчити передавати власні погляди та переживання вдалими мовно-виражальними засобами.

Загальновідомо, що естетичні уявлення та поняття, почуття та смаки дітей молодшого шкільного віку формуються завдяки копіткій діяльності вчителя початкових класів. Методика їх формування є досить складною проблемою сучасної педагогічної науки і практики. Простими естетичними

уявленнями діти оволодівають у передшкільному віці, адже думки про красу у природі внаслідок її споглядання хвилюють малечу вже в дитячих садках. Хоча основні зусилля у цьому напрямку докладають саме молодші школярі засобами опанування шкільних предметів початкової ланки й потребують наявності в них спеціальних здібностей для глибокого розуміння складових мистецької освітньої галузі через художньо-образне, асоціативне мислення у процесі художньо-творчої діяльності в образотворчому, музичному та інших видах мистецтва, більш розвиненого рівня відчуття та переживання прекрасного. Естетичне перетворення навколишнього світу повинно стати загальним результатом навчання здобувачів освіти, так як і добір засобів і способів для творення художнього образу. Зрозуміло, що лише низка предметів художньо-естетичного циклу не спроможна ефективно вирішувати дані завдання. Тоді як спостереження за довкіллям, розуміння цікавих природних і суспільних явищ, які сповнені красою, звуками, кольорами, формами тощо допомагає молодшому школяреві пізнавати себе, регулювати власні переживання, емоційно-вольові якості, отримувати насолоду й задоволення. Вкрай важливо забезпечити молодшим школярам різноманітність уявлень про засоби передачі настрою, який оволодівав художником, композитором, літератором у творчому процесі, засвоїти, якими ж шляхами передаються переживання авторів у літературі, образотворчому мистецтві, музиці. На думку Л. Любарської, «мистецтво – художня творчість у цілому – література, музика, образотворче мистецтво, архітектура, театр, кіно та інші види творчої діяльності людини, що відображають реальний та уявний світ у художніх образах» [37, с. 15]. Педагогічний вплив мистецтва слід осмислити з трьох аспектів:

- 1) культури ставлення до явищ життя у природі, в людській спільноті, предметно-речовому колі;
- 2) творчості, що спонукає до фантазії, уяви, асоціативно-образного мислення;
- 3) мови, бо кожному виду мистецтва притаманна своя мова.

З огляду на вищезазначене, особистісний розвиток у молодшому шкільному віці реалізується різними прийомами і методами, які варто представити більш розгорнуто.

Вагомим фактором естетичного виховання є дитяча *художня література*, провідним засобом якої є живе слово. За словами В. Бейзерова, «...слово є найзрозумілішим засобом вираження ідей митця (у порівнянні із звукам, фарбами тощо), що робить літературу найбільш духовним та універсальним видом мистецтва» [2, с. 20]. Погоджується з ним Г. Л. Бітчук, яка пише, що «мистецтво слова дає змогу побачити навколишнє очима художника, зіставляти своє сприймання зі сприйманням іншої людини, заглибитися в його внутрішній світ. Воно є різновидом пізнання дійсності. Тут бачимо пізнавальну функцію співчуття, співпереживання» [4, с. 22].

Дітям молодшого шкільного віку характерні образність сприйняття й усвідомлення навколишньої дійсності. Зауважимо на єдності літературно-творчого та естетичного розвитку здобувачів початкової освіти у процесі початкового курсу літератури, що дозволяє піднести на якісно новий рівень дитячу уяву, змістовно опанувати знаннями закономірностей у довкіллі, простежити зв'язки у живій і неживій природі. Серед основних видів роботи на уроках літературного читання, крім, повноцінного аналізу прочитаних творів, дієвим засобом є творча робота над текстом, яка дає змогу оволодіти навичками творчого читання, набути вмінь словесної творчості при вивченні різних жанрів художньої літератури, особливо прозових текстів: оповідань і казок. Працюючи над ними, доречно застосувати прийом порівняння творів, де розкривається подібна тема, співставити переклад різними авторами того чи іншого твору та ін. Допоможе досвідченому вчителю прийом словесного малювання, коли учень не фарбами, а словами зображує персонаж або пейзаж із тексту:

– Як слід намалювати героя казки (оповідання)?

Завдяки прийому словесного малювання, «малюючи словами», школяр тренує творчу уяву, розвиває зв'язне мовлення та естетичні почуття. Вже із

молодшого шкільного віку діти охоче виконують нескладні справи, які розвивають увагу до деталей тексту: оповідання або уривок із повісті зачитається вголос, потім вчитель демонструє учням ілюстрацію, а вони мають вказати те місце, якому відповідає ця ілюстрація. Слід навчити молодших школярів на кращих прикладах художніх творів Лесі Українки, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського «... бачити прекрасне в оточуючому світі, відчувати барвистість і багатство життя».

Художня література надає комплексний вплив на всі сторони особистості людини, і основне завдання початкової школи, безумовно, полягає не тільки в тому, щоб навчити дитину читати, а прищепити їй любов до читання, а виховати читача. Читання має бути духовною потребою дитини, стежкою до вершини розумового, морального і естетичного розвитку [7, с. 8]. Але моральний і естетичний потенціал літератури розкривається лише при певному естетичному рівні сприйняття мистецтва. Тому провідним завданням літературної освіти сьогодні стає формування дитини як «кваліфікованого читача», який, за визначенням Н.Н. Светловської, «адекватно сприймає художній твір, любить перечитувати його і роздумувати над прочитаним, реагує не тільки на змістовний бік тексту, але й на художню форму, володіє розвиненою уявою, отримує естетичну насолоду від спілкування з мистецтвом» [2, с. 30].

Поява у дітей смаку до слова, інтересу до образотворчих можливостей рідної мови багато в чому обумовлюються спілкуванням з ліричною поезією. Педагогічний і психологічний потенціал поетичного словотвору, ритму, мелодики багатогранний. Емоційний відгук на поетичну форму у дітей яскравий і безпосередній, але ліричні шедеври часом важкі для їх сприйняття і в силу ускладненого синтаксису, і образного сенсу лексики, і самих поетичних художніх образів. Пейзажі українських класиків багатогранні, динамічні, висловлюють різноманітні відтінки душевних переживань людини.

Естетичні почуття відіграють величезну житті молодших школярів. Уміння розуміти, бачити і створювати прекрасне робить духовне його життя багатше, цікавіше, дає йому можливість відчувати найвищу духовну насолоду [6, с. 46]. Вступаючи в різні життєві взаємини з людьми, речами і природою, стикаючись з явищами суспільного життя взагалі і з явищами мистецтва особливо, дитина під вирішальним впливом дорослих розвиває певні естетичні погляди. Познайомившись з творчістю нового для нього поета, письменника, художника, композитора інакше сприймає світ, починає бачити фарби, форми, звуки, які раніше не помічав, починає інакше жити, інакше відчувати. Головне завдання, що стоїть перед нашою початковою школою, - це завдання різнобічного розвитку дитини, раннє виявлення і розвиток творчих здібностей дітей. За твердженням В.Ю. Паврозника, «естетичне почуття завжди характеризується творчими прагненнями. Воно викликає бажання діяти. Якщо мета діяльності зрозуміла й посильна, якщо вона побудована на творчій активності дітей, а сама діяльність добре організована, проходить у цікавій формі і дає радість, то в цих умовах єдність морального і естетичного виступає особливо виразно» [45, с. 277].

Естетичне виховання пронизує всю організацію життєдіяльності дитини в школі. Радісна, доброзичлива атмосфера навчання, наповнена постійним відкриттям для себе навколишнього світу, дає можливість виховувати особистість, яка відчуває інтерес і потребу до отримання знань. Художній літературі належить величезна роль у формуванні духовного світу школяра. Вона відкриває юному читачеві світ прекрасного, розвиває його естетичні почуття [6, с. 47]. Школа засновує свою роботу на єдиній системі естетичного виховання і ставить перед собою наступні завдання:

- виробляти у дітей потребу в придбанні знань;
- залучати учнів до художньо-творчої діяльності та долучати їх до естетичної культури;
- розвивати смак, творчі особливості дітей;
- формувати духовні якості, високі естетичні почуття [3, с. 39].

Тому, саме у початковій школі, ліричні вірші на уроках літературного читання становитимуть один з напрямків щодо формування естетичних почуттів молодших школярів. Ліричні вірші – є найбільш складним матеріалом для дитячого читання. При слуханні або читанні лірики дитина часто сприймає окремі слова, а цілісного образу у неї не виникає, тому не виникає і адекватного емоційного відгуку [4, с. 72]. Труднощі сприйняття дітьми ліричних творів обумовлені їх художніми особливостями. По-перше, ліричні вірші це в основному твори класиків поезії. Вони були написані не для дітей і звернені до багатого, вже сформованого внутрішнього світу дорослої людини. У шкільні хрестоматії ці вірші включені неадаптованими, тому що в даному випадку адаптація неможлива. По-друге, своєрідність мови класичних ліричних віршів: велика кількість метафор та інших тропів, використання особливого порядку слів, складних синтаксичних конструкцій, які малозрозумілі дітям, присутність незнайомих дітям слів, слів в переносних значеннях робить текст вірша важко сприймаються й як наслідок, дитина не може уявити ту картину, яка була зображена поетом.

У той же час читання ліричних віршів має велике значення, оскільки завдяки опрацювання різноманітних видів лірики:

- збагачується внутрішній світ дитини, тому що надається можливість пережити такі душевні стани, як тиха задума, розчулення, піднесений стан душі, туга, тихий смуток;

- відбувається естетичний розвиток дитини, виховання у неї почуття прекрасного;

- збагачується мова дітей словами – назвами емоцій, образними виразами, емоційно-експресивною лексикою, оскільки при читанні ліричних віршів учневі треба не тільки простежити динаміку емоцій, але і назвати «вчитані» настрої;

- розвивається вміння співпереживати іншій людині, в даному випадку ліричному герою, тому що для повноцінного сприйняття ліричних творів

учням треба не тільки визначити настрій ліричного героя, а й перейнятися ним [4, с. 73].

Виходячи з основних труднощів сприйняття ліричних творів і їх значення для літературного розвитку дитини, формування в нього естетичних почуттів, в початковій школі ставляться наступні завдання роботи над пейзажною лірикою:

1. Формування уявлення про особливості ліричного вірша як жанру художньої літератури, розвиток основних читацьких вмінь (насамперед вміння визначати провідний настрій вірша, стан душі ліричного героя, вміння бачити динаміку емоцій, емоційно відгукуватися на твір, вміння розуміти зображувально-виразні засоби мови і їх функцію у вірші, вміння відтворювати в уяві картини, зображені поетом).

2. Удосконалення виразності читання, вміння при читанні інтонаційними засобами висловлювати настрій ліричного героя.

3. Емоційний і естетичний розвиток учнів, розвиток їх поетичного слуху.

4. Розвиток мови учнів, їх здатності розуміти і використовувати в своїй мові образотворчо-виразні засоби мови, збагачення мови лексикою, що позначає емоції людини.

Структура уроку читання ліричного вірша відповідає структурі уроку роботи з будь-яким літературним твором. Розглянемо особливості проведення кожного з етапів уроку, обумовлені жанровою специфікою ліричних віршів. На етапі підготовки до сприйняття ліричного вірша необхідно [8, с. 91]:

– по-перше, викликати у свідомості дітей картини і образи, відповідні зображеним у вірші, тобто пробудити роботу їх уяви;

– по-друге, викликати у дітей емоції, відповідні тональності твору, забезпечуючи тим самим найкращі умови для виникнення адекватного і точного емоційного відгуку на вірш при його першому сприйнятті.

Реалізації поставлених завдань сприяє використання таких прийомів роботи на уроках літературного читання, як:

- прослуховування музичних творів та аналіз живописних робіт, співзвучних тону твору;
- бесіда про життєві враження дітей;
- повідомлення відомостей про автора, допомагають зрозуміти почуття ліричного героя;
- звернення до вже вивчених творів або того ж автора, або на ту ж тему;
- роз'яснення значення тих слів у вірші, нерозуміння яких може спричинити за собою нерозуміння емоційного стану ліричного героя.

Етап підготовки до первинного сприйняття вірша закінчується вибором установки на його сприйняття. Найчастіше в початковій школі використовують два види установок на сприйняття ліричних творів: слухаючи, уявіть собі щось таким, яким його побачив поет (наприклад, осінь, літній ранок) або слухаючи, спробуйте зрозуміти, які почуття відчував герой (термін ліричний герой в початковій школі як правило не використовується).

Вибір установки багато в чому залежить від тієї підготовчої роботи, яку провів вчитель до читання (слухання) вірша. Первинне сприйняття твору найчастіше здійснюється на основі виразного читання вірша вчителем (найкраще напам'ять) з метою викликати в учнів емоційний настрій, співзвучне тону ліричного вірша. Крім виразного читання вчителем, для цього можна використовувати прослуховування запису виконання вірша професійним читцем, самостійне прочитання вірша дітьми (в 3-4 класах).

Перевірка первинного сприйняття повертає учнів до установки на сприйняття за допомогою питань:

- Що запам'яталося найкраще? Що відчули?
- Яким настроєм перейнято вірш?
- Чим вірш сподобався?

Результатом такої бесіди може бути виникнення проблемної ситуації, коли стикаються різні думки учнів, що мотивує звернення до тексту вірша для більш глибокого його розуміння. Постановка навчальної задачі (перечитати і зрозуміти вірш) може спеціально плануватися вчителем, для чого використовуються такі прийоми, як проблемне питання, зіставлення різних варіантів виразного читання вірша, завдання вибрати відповідну до вірша ілюстрацію з декількох, дуже близьких за змістом. Рішення поставленого завдання вимагає повторного звернення до вірша і його аналізу.

Аналіз вірша починається з самостійного перечитування його учнями. Спочатку дітям пропонується при читанні виділити незрозумілі слова, потім зазначені дітьми слова обговорюються. Основними способами визначення понять в даному випадку будуть розкриття значення з опорою на контекст і заміна слова синонімом з уточненням їх семантичних відмінностей. Важливо, щоб словникова робота сприяла уточненню в уяві дітей картин, зображених у вірші. Потім аналіз вірша ведеться в трьох напрямках: виділення картин, зображених у вірші, їх відтворення (тобто перечитування вірша по частинах, строфах і обговорення з питань: що собі представили? Яку картину можна намалювати до цього уривку?); визначення в кожному уривку емоційного стану ліричного героя (яким настроєм перейнято опис природи?); аналіз мови вірша (які слова і вирази допомогли побачити, уявити, намалювати картину, в яких слова звучить радість (смуток, туга), з чим автор порівнює природу? Чому? та ін.); в результаті визначається загальний настрій вірша, відзначається його зміна у вірші (якщо воно присутнє) [4, с. 75].

Традиційно узагальненням результатів аналізу ліричного вірша стає його виразне читання з певною установкою (наприклад, прочитати так, щоб можна було почути радість, яку відчуває герой при настанні весни) [там само, с. 76]. В якості домашнього завдання учням зазвичай пропонується вивчити вірш напам'ять, підготувати його виразне читання до конкурсу читців, намалювати ілюстрацію до вірша. Таким чином, ліричний вірш – важливий елемент шкільного курсу літературного читання в початковій

школі. Він долучає до духовного багатства народу, формує моральний світ молодших школярів, збагачує їх досвідом сприйняття життя в самих різноманітних його проявах. У роботі над ним молодших школярів формуються певні естетичні почуття, здійснюється первинне виховання. Так, В.Н. Шацька ставить перед учителями таку мету естетичного виховання: «Художнє виховання служить формуванню здібностей активного естетичного відношення учнів до витворів мистецтва, а також стимулює посильну участь у створенні прекрасного у мистецтві, праці, в творчості та законах краси» [60, с. 14]. Слід розуміти естетичне виховання в набагато ширшому аспекті, оскільки воно стосується як художньої творчості, так і естетики повсякденного життя, праці, поведінки відносин, побуту тощо. Естетичне в учнях формується всіма естетичними предметами і явищами, що оточують школярів повсякчас. І все ж таки наймогутнішим засобом небезпідставно вважають мистецтво.

Дієвим засобом вважається багатьма дослідниками **образотворче мистецтво**, бо як вид мистецтва воно має свої засоби, форми, мову, бо в процесі споглядання картин чи скульптурних композицій діти вдосконалюють сприйняття, розвивають фантазію, засвоюють початкове уявлення про композицію як побудову, складання художнього твору, впорядковане розташування та взаємозв'язок у ньому окремих частин і елементів. Твори живопису дозволяють художньо відобразити предметний світ за допомогою кольорових матеріалів. «За змістом твори живопису (також і графіки) розподіляються на різновиди (жанри), наприклад, пейзаж, натюрморт, портрет, анімалістичний, побутовий тощо» [36, с. 16]. Діти з урахуванням їхнього віку та індивідуальних особливостей розвитку уявляють, «домальовують», щось зображують, мислять образами, фарбами, усвідомлюють за репродукціями картин певні образи, характери та події. Тим самим розширюються їх уявлення про новий для них вид мистецтва. Зустрічі із творами образотворчого мистецтва є важливою сходинкою в підготовці дітей до художньо-творчої діяльності. Втім, уже деякі молодші школярі

спроможні цілком опанувати настроєм картини, милуватися творами живопису, засвоїти закони побудови зображень, гармонії як злагодженому та співмірному сполученні всіх елементів: кольорів, форм, звуків. Виразні твори образотворчого мистецтва не можуть залишити байдужими глядачів, викликаючи сильний відгук у душі дитини. «Естетична функція мистецтва – збуджувати емоційно-чуттєву сферу особистості, надихати, очищувати й ушляхетнювати людину, воно передає людям відчуття естетичної значущості світу, даючи ціннісні орієнтації в ньому; пробуджує в них художників, спонукає до сприймання й освоєння світу за законами краси; будує ціннісну свідомість людини, навчає образного бачення в житті» [36, с. 18]. Творчість, духовність, освіченість є гармонійно цілісними утвореннями, що призводять до естетичної культури особистості в цілому.

Важко переоцінити роль *музичного мистецтва* при ознайомленні з художніми текстами на уроках літературного читання. На думку Т.І. Пагути, «музика – вид мистецтва, який відтворюючи дійсність, впливає на людину завдяки звуковим комплексам, що побудовані особливим чином. Музика в системі мистецтв займає особливе місце завдяки безпосередньому комплексному впливу на людину, впливаючи і на психіку, і на фізіологію людини, може здійснювати заспокійливий та збудливий ефект, викликати різноманітні емоції» [46, с. 190].

Музика дає змогу відобразити дійсність за допомогою інтонацій, мелодій, тембру, тож має значний вплив на емоційно-почуттєву сферу людини та її поведінку. Не обминає такої дії й дитина молодшого шкільного віку. Поміж різними видами мистецтва особливу роль відіграє музичне виховання, яке знайомить дітей із світом музичного мистецтва, з музичною культурою народу, дає можливість особистості набути нових знань стосовно законів музичного мистецтва, що необхідні для розуміння його сутності. В опануванні різновидів музичного мистецтва дитина навчається музичній, ритмічній, пластичній імпровізації, намагається рухами виражати різні емоційні почуття, які передають музика, хореографія, співи тощо. Музичні

твори, що звучать поряд із читанням творів літератури, сприяють формуванню художніх смаків, виробленню відповідних навичок та вмінь, музичних здібностей, які дозволяють молодшим школярам бути активними слухачами, вмілими виконавцями. Такими є збірки А. Вівальді та П. Чайковського «Пори року», опери-казки К. Стеценка «Івасик-Телесик», українські народні пісні «Вийди, вийди сонечко», «Ой, вербо-вербо». Важливо, що торкаючись до емоційно-чуттєвої сфери вихованців початкової школи, музика має вагомий вплив на формування їх моральних та естетичних ідеалів і смаків, дозволяє саморозвиватися та самовиявитися через сприйняття і відтворення музики в якості не лише слухачів, а й виконавців елементарних музичних творів під час опрацювання літературних текстів, таких як веснянки, щедрівки, колискові.

Варто підкреслити значущість *театрального і кіномистецтва, телебачення* тощо, цінність яких полягає в тому, що окрім змістової частини, вони поєднують у собі складники різних видів мистецтва (літератури, образотворчого мистецтва, музики, танцю). Адже, все, що відбувається на сцені чи на екрані, є в більшості випадків професійним і відповідно оформленим. Неабияку роль відіграє імідж диктора, ведучого, акторів, естетично оздоблений зал, чим підтверджується необхідність пошуку краси у побуті, у зовнішності майстрів сцени. Естетико-виховний потенціал є суттєвим, оскільки значення того, що транслюється спрямоване на якомога більший вияв емоцій, збудження позитивних почуттів, виникнення яскравих вражень, образів й асоціацій і т. ін. Музично-театральні діалоги, створення театру ляльок, макетів театральної сцени, вирізання з картону фігурок улюблених персонажів у сценічних костюмах і драматизація уривків з прочитаного вводять молодших школярів у світ театральної діяльності. Вчителю доцільно врахувати художні здібності й можливості своїх вихованців при ознайомленні з елементами театрального та сценічного мистецтва. Узагальнюючи сказане, звертаємося до дослідницького погляду І. Лелюх, яка слушно підкреслює, що «... культурологічний аспект в тому й

полягає, щоб розглядати художні твори в зіставленні з іншими видами мистецтв: образотворчим, театральним, кіномистецтвом, телебаченням тощо. Такий процес викладання літератури має велике виховне значення, адже правильно підібрані, наприклад, картини, ілюстрації, музичні твори допомагають виховати в учнів кращі моральні якості, зароджують в них естетичні почуття і смаки» [36, с. 192].

Отже, провідним завданням закладів загальної середньої освіти в справі естетичного виховання слід уважати формування у здобувачів початкової освіти смаку до краси і добра, спрямування на виховання всебічно розвинутої особистості, що розуміється на загальнолюдських цінностях і моральних чеснотах. З огляду на сказане, поведінка і розгалужена діяльність молодших школярів мають бути пронизані цими добродіями рисами. Тому добродійна, моральна поведінка вихованців, їхній успіх у навчальній діяльності, громадських заходах, спортивних і художніх справах, у суспільно корисних трудових діях повинні бути в полі зору вчителя, стати предметом обговорення в тому числі з естетичного боку.

Неперевершеною є роль природи у вихованні естетичних почуттів дітей молодшого шкільного віку. Краса природи підтверджується розмаїттям та гармонією звуків, барв, форм, закономірною зміною явищ, що мають місце у докільлі. Систематичне спілкування з природою неодмінно формує естетичне ставлення до неї, вчить помічати просте і незвичайне, відчувати, сприймати навколишній світ у всьому багатстві його краси. В організації навчального середовища слід обов'язково враховувати значущість яскравих і змістовно насичених краєвидів природного оточення, так званого замилювання природою. Для розвитку естетичного ставлення дітей до навколишнього практикуються спеціальні заняття серед природи, творчі роботи пейзажного змісту, літературно-музичні та інші ігри, уроки-концерти тощо. Корисними вважаємо прослуховування записів пташиного співу, дзюрчання весняного струмка, шуму водоспаду, фотографування під час прогулянок яскравих і рідкісних предметів і природних явищ. Ці заняття

надихали багатьох педагогічних діячів, серед яких найдоречнішим є внесок видатного вітчизняного науковця і педагога-практика Василя Сухомлинського.

Одним з основних форм розумового та естетичного виховання В.О. Сухомлинський вважав уроки мислення серед природи. Він наголошував, що найкраще дитина розвивається сприймаючи навколишній світ, у своєму натуральному вигляді. Уроки мислення серед природи передбачали походи дітей на природу двічі на тиждень, де вони спостерігали за об'єктами та явищами природи, за їх зв'язками і значенням для життя людини, відчували красу природи [54, с. 138]. Учений зазначав, що все те, що має стати джерелом думки його вихованців – діти будуть спостерігати день за днем протягом чотирьох років. Таким чином була створена трьохсот сторінкова «Книга природи». Книга є збірником спостережень, яскравих картин, які залишались у свідомості дітей [там само, с. 153]. Не менш важливими в розумовому вихованні дітей є розповіді вчителя про явища природи, їх красу та неповторність, зв'язок усього живого на землі. Василь Олександрович наголошував, що педагогічні розповіді повинні показати дітям всі радощі і прикрощі життя, що вбачав обов'язковою умовою повноцінного розумового розвитку дитини, збагачення її духовного життя. Будь-яка розповідь повинна бути цікавою, яскравою, захоплюючою, короткою. Дитину не можна перевантажувати безліччю фактів – це заважає їй цілісно сприймати розповідь, адже процес сприймання притуплюється і тоді дитину дуже складно чимось зацікавити, вмотивувати, спонукати до пізнання оточуючого світу. Так, уроки, проведені серед природи дозволяють відтворювати емоційно-естетичний зміст спостережень природних явищ, привносити у думки дітей образну інформацію. Тому доцільно передбачити інтегративний зв'язок уроків природничої та мовно-літературної освітніх галузей за сезонним принципом. Подібну думку Василь Сухомлинський виражав у своїй статті «Слово рідної мови»: «Коли виникає питання: а чим же найбільш виховують уроки мови?, – то кожного разу переконуєшся в

тому, що їх виховна сила – саме у формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених у ньому» [55, с. 1]. Педагог-учений, що був знаним практиком, директором Павлиської школи вважав слово чи не наймогутнішим засобом впливу на учня, його думки, вчинки тощо. Слово вчителя має бути такою силою, яку не можна замінити нічим. Він змалку привчав дітей постійно звертатися в пошуках відповідей на посталі питання до творів усної народної творчості, кращих текстів художньої літератури на уроках і поза ними.

Ефективність естетичного виховання залежить і від педагогічно доцільної організації позакласних і позашкільних заходів мовно-літературного спрямування. У позаурочній діяльності діти молодшого шкільного віку беруть участь за своїми індивідуальними потребами, бажаннями, нахилами та інтересами. Звісно, є більша змога побудувати структуру і зміст таких занять на інтегративній основі, залучивши всі вищеназані види мистецтва. У гуртках є можливість прослуховувати твори музики у зв'язку з прочитаними на уроках літературними текстами, роздивлятися репродукції картин живопису відповідної тематики. Потрібними вбачаємо педагогічні лекторії, участь у шкільних лялькових театрах, драматичних гуртках, виставках, конкурсах-оглядах кращих читців, організацію роботи шкільних музеїв та ін.

У вихованні естетичного ставлення до дійсності дієвим прийомом є порівняння виучуваної теми в різних аспектах: при слуханні відповідного музичного твору, при розгляді художньої картини. Інтеграція мистецтв спонукає дітей до комплексної оцінки літературних творів, до вираження особистих думок, елементарного критичного мислення. Через постановку навідних питань учитель домагається учнівських визначень про позитивне і негативне у спостережуваних об'єктах, що подобається в певному творі, яка музична мелодія чи картина найкраще відповідають твору літературному, чим привертає увагу, наскільки спонукає до оцінних висловлювань.

Для естетичного виховання учнів початкових класів велике значення відіграють поетичні твори (пісні, вірші), які слід заучувати напам'ять, підкреслюючи, якими образними висловами оперує поет при розкритті думок, переживань людини при спогляданні природи. Детальне осмислення в початковій школі мовно-виражальних засобів не є можливим без пропедевтичного засвоєння здобувачами освіти основних літературних понять: композиція твору, сюжет, епітет, метафора, порівняння та ін. Задля результативного розвитку естетичних почуттів слід запроваджувати прийом оцінки виучуваного художнього твору. «Відображена в художньому творі інформація не лише задовольняє відповідні потреби людини, а й пробуджує, формує їх. У цьому виявляється виховна функція мистецтва слова, його здатність збагачувати, розширювати й підносити сферу людських потреб, а емоції, які їх супроводжують, є доказом наявності чи відсутності цих потреб, але не самоціллю художнього впливу», зауважує Г.Л. Бійчук [4, с. 22]. Після роботи над літературним текстом учні малюють уявні картини до окремих епізодів, підкреслюють мовні засоби, якими втілені портрети дійових осіб твору чи описи природи. Підсумовуючи дитячі висловлювання, вчителю варто звернути увагу на необхідності берегти і примножувати красу природи, шанувати людей праці.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Роль естетичного виховання у становленні особистості молодшого школяра є дуже важливою, тому визначальним фактором слід убачати розуміння дітьми молодшого шкільного віку інтегративного зв'язку між різними видами мистецтва при віддзеркаленні життєвих явищ. Література є таким же видом мистецтва, як і музика й живопис, тому на уроках читання в початковій школі варто простежити цей зв'язок при опрацюванні різножанрових літературних творів. Величезне значення в забезпеченні духовного розвитку і саморозвитку особистості відіграє книга. розвинутий

духовний світ, збагачення пізнавального розвитку, майстерне використання здобутої пізнавальної інформації, набуття розвинутих умінь самостійної читацької діяльності щодо смислового й емоційно-образного, естетичного оцінювання прочитаного.

Розуміння особливостей естетичного виховання в молодшому шкільному віці дозволили простежити естетико-педагогічний вплив уроків літературного читання. Найбільшими можливостями щодо формування естетичних почуттів учнів 3-4 класів, як довели аналіз навчально-методичних джерел і передового педагогічного досвіду вчителів Одещини, відзначаються поетичні твори. Пейзажній ліриці надається перевага у доборі жанрів художньої літератури в сучасних підручниках з читання, оскільки українська дитяча література представлена яскравими прикладами поезій Т. Шевченка, Л. Українки, О. Олеся, Л. Костенко та ін., що дають прекрасну змогу виховувати естетичні почуття, забезпечують цілісне пізнання природи через залучення до творчої спадщини поетів класичної доби і сучасників.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ

3.1. Система методичних прийомів літературно-естетичного впливу на молодших школярів

Педагогічні зусилля вчителя початкових класів мають бути спрямовані на розвиток у вихованців умінь естетично сприймати, аналізувати й оцінювати прозові і поетичні твори, пізнавати та розкривати власний світ емоцій, висловлювати свої оцінні судження. Роль словесних образів у художній творчості найкращих представників дитячої поезії та прози, що увійшли у коло сучасних Читанок, є збудником виражених естетичних почуттів учнів 2-4 класів. У реалізації наступності між дошкільною та початковою ланками освіти педагогу потрібно не полишати поза увагою ті першооснови пізнавальної та літературної діяльності, що сприяють становленню особистості, бо «для виникнення та активізації художніх проявів дітей необхідно створити сприятливі умови, занурити її у світ творчості, оточити необхідними художніми матеріалами, урізноманітнювати її художній, естетичний, емоційно-чуттєвий досвід» [5, с. 561].

Основним видом мистецтва, який засвоюється в загальноосвітній школі впродовж усього періоду навчання, є література, адже учні починають знайомитися з нею вже на уроках літературного читання в початкових класах. Серед основних розвиткових і виховних завдань, які стоять перед уроками літературного читання, провідними є наступні: «залучення дитини до естетичної діяльності, розвиток художніх здібностей, навчання способів особистісного втілення естетичних уявлень у творчу діяльність, що передбачає знання мови різних видів мистецтва й жанрів естетичної творчості» [27, с. 201]. В методиці літературного читання в початковій школі ствердився погляд Н.Й. Волошиної на те, що «аналіз художнього твору повинен посилити емоційний вплив мистецтва слова на учнів. Основні умови, що забезпечують емоційність аналізу: виразність першого читання

тексту; естетичне сприймання художнього образу; емоційність мови учителя; розгляд епізодів, які несуть найбільше емоційне навантаження; увага до ліричних відступів; розкриття краси поетичного слова, з'ясування засобів його вираження; перекази, близькі до тексту твору; належний рівень літературно-естетичної підготовки учнів, їх здатність відчувати різні емоції, співпереживати з героями; практичне засвоєння засобів художньої мови і формування умінь поетично висловлювати свої думки» [11]. Проблема формування літературної компетентності молодших школярів посилює завдання композиційного й образного усвідомлення прочитаного, адже щоб «правильно сприйняти твір, школяр має розібратись у його зовнішній та внутрішній будові, природі його художньої організації, а це означає – знайти відповідь на запитання: чому даний текст є витвором мистецтва, тобто певною мірою оволодіти прийомом аналізу, що ґрунтується на знанні елементарних літературних понять» [23, с. 3].

Шляхом усвідомленого сприйняття літературного твору, в якому містяться авторські думки, роздуми, переживання, відбувається опосередковане спілкування поета чи письменника з читачами. Об'єктом уваги здобувача початкової освіти має стати не тільки форма, композиція художніх текстів, а й слово, що осмислюється молодшим школярем як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї, ставлення до світу й своїх персонажів.

Аналіз фактичного змісту тексту віршів уявляється неможливим без розуміння дітьми ролі засобів виразності художнього твору, що дає учням змогу повніше відтворити в уяві картини життя, змальовані поетом, встановити зв'язок між ними, зрозуміти авторське ставлення, що в свою чергу сприяє глибокому проникненню в емоційну тональність і лексико-стилістичні особливості тексту. Поетична творчість, у першу чергу, спричиняє спілкування дітей з літературою як мистецтвом слова, тим самим задовольняючи їх природну потребу в емоційних переживаннях, що створює певні передумови для більш яскравого самовираження особистості. На

уроках класного читання учні набувають першорядних умінь аналізувати, визначати особливості художніх творів, їх зміст і структуру, простежують роль мовних засобів виразності, оскільки важливою ланкою літературно-естетичної освіти молодших школярів, на думку сучасних дослідників методики опрацювання художніх жанрів у початковій школі, є емоційно-оцінна складова. Молодший школяр повинен оцінити прочитаний твір, це, в свою чергу, свідчить про те, наскільки повно він спромігся на практиці скористатись набутими в процесі цілісного аналізу художнього твору знаннями, наскільки збагатилося його мовлення, чи розширився спектр емоційних станів та почуттів. Діти вчаться доводити свою точку зору, в описі ставлення до прочитаного продукують власні думки і настрої, аналізують зображувальні засоби, якими автор мав намір досягти певної читацької реакції на твір. Учитель, спрямовуючи розвиток образного мислення юних читачів, намагається працювати так, щоб розвинути вміння «... бачити внутрішнім зором те, що відповідає словесному авторському змалюванню. Розв'язанню цих питань допомагають завдання, якими вчитель викликає у школярів живі образи про дійсність, що криється за словами тексту (визначити, що можна побачити, почути, відчути на дотик тощо. Усе це зосереджує учня на деталях тексту, привчає до розуміння описів» [25, с. 25]. Таким чином, у процесі роботи розвивається не лише пізнавальний інтерес, учнівський інтелект, а й формується почуття художнього слова, разом з яким поступово зростає естетична реакція учня на текст, як на твір мистецтва. Для досягнення високого рівня естетичного виховання при опрацюванні поетичних творів на уроках літературного читання педагог має врахувати наступні методичні рекомендації:

- спрямовувати увагу молодших школярів на літературознавчі засади опрацювання художніх творів, особливо поетичних;
- використовувати різноманітні види та прийоми читання, які б усіляко сприяли естетичному вихованню молодших школярів (хорове читання, словесне малювання, читання по ролям, складання партитури тощо);

- підвищувати власну художньо-виконавську діяльність при ознайомлюючому (первинному) читанні;
- під час організації повторного читання й аналізу поезій застосовувати прийом обговорення досягнень і недоліків читців;
- розвивати художньо-творчі здібності та зв'язне мовлення молодших школярів під час творчої роботи за прочитаним;
- застосовувати інші види мистецтва (живопис, музику) для дійового читання й естетичного виховання.

Осмилення молодшими школярами зображувальних засобів у поетичних творах, уміщених у Читанках, як правило, потребує візуалізації, дитячих спогадів про побачені в природі явища. На думку І. Лелюх, «культурологічний аспект в тому й полягає, щоб розглядати художні твори в зіставленні з іншими видами мистецтв: образотворчим, театральним, кіномистецтвом, телебаченням тощо. Такий процес викладання літератури має велике виховне значення, адже правильно підібрані, наприклад, картини, ілюстрації, музичні твори, допомагають виховати в учнів кращі моральні якості, зароджують в них естетичні почуття і смаки» [36, с. 192].

Завданням естетичного виховання в Новій українській школі цілком відповідають не лише жанровий склад сучасних підручників з літературного читання, а й методичний апарат до вміщених творів, особливо віршованих. Це відображено у новій змістовній лінії програми – «Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного». Вищеназваний напрямок відображено під час опрацювання лірики, адже ліричний вірш – це, передусім, світ переживань і почуттів, що їх висвітлює автор через споглядання природи, життєвих подій, суспільних явищ, що супроводжують нас повсякчас. За нашими спостереженнями серед творів українських письменників і поетів, що входять до змісту підручників перевага надається віршованим формам, тому що для дітей молодшого шкільного віку віршований жанр є найбільш привабливим і цікавим з точки зору римування,

простої форми побудови, ритму, крім того українська література для дітей як класична, так і сучасна багата, на наш погляд, саме поетичним надбанням.

Загальновідомо, що методичний апарат сучасного підручника з читання є багатофункціональним:

- функція мотиваційна (стимулювання до читання різними способами, розвиток інтересу до самостійного читання);
- функція інформаційна (уточнення, розширення, поглиблення соціальних, моральних, народознавчих, екологічних уявлень і понять засвоєння елементарних літературознавчих понять, відомостей про письменників);
- функція розвивально-творча (розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного);
- функція розвивально-навчальна (формування і розвиток навички читання, мовленнєвий розвиток, засвоєння умінь смислового і структурного аналізу тексту, засобів художньої виразності, загальнонавчальних умінь, навичок);
- функція естетична (виховання естетичних смаків, почуттів, настроїв через опрацювання мовно-виражальних засобів художнього твору).

У змісті підручника передбачено й ознайомлення з понятійно-категоріальними апаратом теорії та історії літератури, зокрема при вивченні творчого надбання поетів класичної доби й сучасників: звернення до читача на початку розділу; стислі інформаційні блоки, які є змістовною і мотиваційною установкою на засвоєння кожного розділу; побажання-поради дітям від укладачів підручника; елементарна літературознавча пропедевтика; запитання та завдання до виучуваного матеріалу. Вищезазначені завдання певною мірою реалізують естетичну функцію підручника:

- *Чи вмієте ви побачити навколо себе дива?*
- *Уявіть розмову дерев, квітів, тварин, почувте пісеньку дощу?*
- *Чи пробували самі складати вірші?*

– Добери з вірша пари слів, що римуються?

– Як поет зобразив переживання радості, суму, захоплення картинами природи?

– Які емоції переживав поет, а разом із ним і читач, що знайомиться з його твором?

Види лірики представлені, в основному, пейзажними, психологічними, філософськими прикладами, де найбільш яскраво відображено емоційні стани, естетичні переживання, стилістичне ілюстрування художніх образів твору, що дає змогу під час аналізу зіставити виконані поетичні малюнки автора з життєвим досвідом учнів початкових класів, привернути увагу до експресивного художнього сприйняття дійсності, що характерно дорослій людині. Творчий учитель повинен добре володіти літературними особливостям жанру, відрізнити віршовані розміри, методичні особливості опрацювання епічних і ліричних поезій, пам'ятати визначення лірики як роду літератури, як такого «... в якому через естетичне переживання досягається сутність людського буття, витворюється нова, інша дійсність, структурована за законами краси, якій властива музичність, ритмічність, метричність. У ліриці домінують виражальні засоби, які формують особливу інтимну атмосферу з витонченим атмосферним станом, вольовими імпульсами, враженнями, експресіями, сугестивністю, ірраціональними поривами – ліричністю» [35, с. 559].

Розвиток емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку потребує систематичних вправлянь, які допоможуть їм правильно відчувати та зрозуміти поетичний текст. Вибір учителем шляхів опрацювання поезій має відповідати необхідності викликати яскравий емоційний відгук на поетичне слово. Створенню відповідного психологічного настрою допоможуть вступні розповіді та бесіди на етапі підготовки до сприймання із залученням репродукцій картин художників чи прослуховуванням відповідних музичних фрагментів П. Чайковського, А. Вівальді, В.А. Моцарта, М. Лисенка та ін. Однак методисти зауважують, що споглядання картин мистецтва викличуть

більш сильні враження, ніж художнє слово, то методичні прийоми при такому застосуванні слід ретельно продумати з огляду на вивчення ліричних поезій.

Емоційне налаштування школярів продовжується на етапі первинного сприймання, коли вчитель, заздалегідь склавши розмітку віршованої мови, зразково, з дотриманням усіх засобів логіко-емоційної виразності декламує вірш (пам'ятаймо, що поетичні твори перший раз повинен читати виключно педагог). Після такого сприймання доречно дати слухачам змогу поділитися враженнями – який настрій їх супроводжував (сумний, радісний), що схвилювало, здивувало тощо. Поглиблення початкового сприймання продовжується під час повторного читання та цілісного аналізу тексту: смислового, композиційного, лексико-стилістичного, емоційно-образного. Задля цього відповідати на питання бесіди за змістом і вибіркового читання варто рядками з вірша. Наприклад, чому у вірші Ліни Костенко так схвилювано, слізно шипшина звертається до людини? (*Людино, подожди! О, подожди, людино, будь ласкава, не всі, не всі, хоч ягідку облиши!*).

– Прочитай, у яких рядках йдеться про те, що природа потрібна людям не лише для користі, а й для краси. (*Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш. І просто осінь щоб була красива*).

Вищеназвані прийоми осмислення змісту та структури тексту допоможуть підготуватися до виразного читання та творчої роботи на основі прочитаного. Розуміння ідеї поетичного твору треба не пропонувати молодшим школярам у готовому вигляді, а підштовхувати їх до самостійних узагальнень і висновків. Ці своєрідні відкриття допоможуть встановити смислові зв'язки між усіма елементами вірша, правильно зрозуміти та відчути поетичні образи, адже в роботі над віршами слід вести дітей до думок, переживань.

На етапі констатувального експерименту ми вирішили дізнатись, яким видам опрацювання поезій надають перевагу вчителі-практики. Для діагностики нами була розроблена анкета, яку ми запропонували вчителям

початкових класів ГО Університетські класи м. Ізмаїл. Було опитано шість учителів із різним стажем педагогічної роботи. Аналіз їхніх відповідей щодо вищеназваної проблеми наводить на думку, що, в цілому, педагоги розуміють специфіку жанру, відрізняють родо-видові особливості віршованої мови, в деякій мірі використовують притаманні поетичним творам види цілісного аналізу з метою глибшого розуміння основної думки та структурно-стильових ознак. Разом із тим, над увиразненням повторного читання на уроці працюють дуже мало респондентів, в основному ці завдання перекладаються на домашню роботу, хоча самотійно молодшим школярам важко збагнути весь комплекс інтонаційного читання. Дехто з опитаних не володіє в достатній мірі літературознавчими засадами опрацювання різних за характером віршів, поєднуючи в одне ціле методика вивчення епічних віршів і лірики. Лише в окремих випадках пропонуються спеціальні завдання на поглиблення естетичних вражень від прочитаного. На нашу думку, недостатня літературознавча підготовка молодих учителів початкової ланки має бути виправлена шляхом самоосвіти, постійної участі в науково-практичних конференціях і майстер-класах більш досвідчених педагогів. Кількість опитаних, які систематично працюють над естетичними аспектами віршованих текстів, є незначною, в основному увага приділяється повторному перечитуванню й вивченню напам'ять. Означені висновки спричинили розробку нами системи технологій формування естетичної оцінки поетичного твору, що дозволило зосередити особливу увагу саме на цих видах завдань у роботі над ліричними віршами під час експериментально-дослідного навчання. Формування уваги до слова, до вжитих автором художніх засобів, набуття літературних уявлень і знань про структуру поетичного твору є основою для гармонійного розвитку особистості, виховання естетичних смаків і почуттів, бажання творити красу навколо себе. При організації дослідно-експериментальної роботи ми виходили з того, що саме пропоновані нами вправи на глибоке осмислення віршів ліричного характеру дають можливість якомога краще розвивати

естетичну насолоду від прочитаного. «Поезія – насамперед віршована форма літератури, але форма глибоко змістовна. Віршовану поетичну форму в цілому характеризує піднесений лад думок, підкреслена емоційність, вишуканий підбір слів та форм їх звукового сполучення» [10, с. 88]:

Таблиця 3.1

Діагностика використання вчителями-практиками завдань на опрацювання лірики

Види опрацювання лірики												
Всього опитано	Відповіді на питання бесіди		Словесне малювання		Визначення основної думки		Пошук рим		Самостійне складання поезій		Інценування	
	кільк	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%
12	12	100	9	75	8	66,7	4	33,3	7	58,3	5	41,7

Спостереження за особливостями віршованого тексту (рима, ритм), засобами художньої виразності, збагачення емоційності в результаті впливу поезії на дитину створює умови для її самовираження, естетичного зростання. Увага до авторської лексики поетичного твору викликає бажання образно висловлюватися в усному та писемному мовленні. Ми враховували під час організації дослідження, що розвиток образних засобів мовлення й естетично вираженої оцінки творів особистістю включає:

- створення атмосфери спілкування обміну думками про прочитане, уважного ставлення до висловленої дітьми думки;
- зіткнення різних думок щодо прочитаного з метою заохочення творчого підходу до вирішення проблем;
- постановку вчителем відкритих запитань, які мають декілька варіантів відповідей;
- постановку запитань учнями до прочитаного;

- вибір учнями завдань для творчого їх розв'язання;
- застосування роботи в парах і малих групах.

У наступних класах вищеназвані завдання поглибленої роботи над мовою поезій ускладнюються, створюються такі ситуації, коли учень охоче включається в творчий пошук вирішення проблеми на основі прочитаного вірша, наприклад:

– Які картини природи ви уявляєте за прочитаним? Які фарби використали б у малюнку до цього вірша? (В. Грінчак «Білі ночі»);

– Спробуйте уявити Дніпро таким, яким його бачив письменник. Чи доводилось вам бачити щось подібне? Коли? (М. Гоголь «Чудовий Дніпро»).

– Що можна побачити, а що почути за рядками вірша? Як доцільно проілюструвати вірш Т. Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий...»?

– Які картини зимової природи: вам допомогли уявити такі вислови: «взолочені віконця», «дим патлатий», «золотисто-рудуватий», «сад як синій»? Якими лініями, фарбами можна унаочнити вислів «тане, тане дим...»? (П.Тичина «Зима»).

– Чи так само, як автор, ви дібрали б колір до слів осінь, пролісок, зозуля, ворона? А які фарби, на вашу думку, підходять до слів дощик, радість, туман? (С. Гуцало «Якого кольору слова»).

– Як хлопчик уявляв собі, за словами діда, прихід весни? (М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять»).

– Спробуйте уявити озеро таким, яким його побачила Леся Українка у вірші «Спить озеро».

– Чи доводилось вам слухати такі ж звуки літнього дощу, про які написав у вірші «Музика дощу» С. Жупанін?

– Чому вірш Олександра Олеся «Степ» можна назвати кольоровим?

– Розкажіть, як описано море у вірші Лесі Українки «Тиша морська». Якщо ти бачив море, то опиши, яким воно буває, яким ти його побачив уперше?

– *Які картини спогадів про дитинство виникли у автора твору «Спогади дитинства» М. Руденка? Які найяскравіші події чи образи з вашого життя вам запам'яталися найбільше?*

Майже всі види вказаних завдань, як переконало нас експериментальне дослідження, доступні третьокласникам, однак із різною мірою самостійності у виконанні. У першому семестрі 3 класу ми виконували їх у тісній співпраці з учителем в усній формі, бо сформульовані з орієнтацією на естетичні цінності завдання вчителя, його заохочувальна інтонація та позитивне ставлення методисти вважають універсальними для взаємодії логічного та художнього мислення. Комплексна педагогічна діяльність над збагаченням внутрішнього світу вихованців загальноосвітніх закладів потребує системи впровадження в практику початкової школи естетично спрямованих видів роботи над віршованою мовою. Зокрема, нагромадження відповідних спостережень і вражень, їх осмислення, збагачення й активізація словника, вдосконалення змісту та структури висловлювань. Ми пропонували дітям такі завдання під час екскурсій: спостерігати за навколишнім, вчитися вдивлятися в кольори рослин, вслухатись у щебет пташок та ін. :

– *Спробуйте передати словами звуки, фарби, дотики, які охопили вас на екскурсії до осіннього парку.*

– *Знайдіть найкрасивіший листочок (квітку). Розкажіть, чому саме його (її) ви виділили серед інших, чим він особливий.*

Переважна більшість учнів, описуючи квітку, звертала увагу на колір і запах, а потім на форму і свіжість, що дає нам змогу стверджувати, що багаторазове сприймання квітів, мимовільне схоплення їх оцінок дорослими, поєднання сприйнятого і почутого забезпечили створення естетичного еталону, яким і керувалися діти в своїх оцінках. Ці критерії вдосконалювалися при спогляданні ілюстрацій художників до дитячих книжок, в оцінці творів живопису – у молодших школярів «... естетична оцінка залежить від глибини проникнення у зміст твору, від загальних і спеціальних знань, власної практики сприймання, оцінювання та творчої

діяльності, здебільшого вона спрямована на зміст твору й дуже рідко на форму, на майстерність творця, досить часто на неї впливають суб'єктивні фактори» [44, с. 18].

За нашими педагогічними спостереженнями, більшу складність та рівень самостійності являють собою завдання пошуку «адекватних засобів виразності для втілення художніх образів у малюнку, музичному творі, сценічній дії, оповіданні, точність передачі цього образу» [49, с. 39]. Адже література здатна збуджувати велику кількість думок, образів, а, значить, кожен урок з літературного читання в початкових класах має сприяти розвитку естетичних смаків учнів 2-4 класів, уміння бачити красу і гармонію навколо себе. Зображення і сорво взаємозбагачують одне одного: ілюстрація допомагає емоційно сприйняти і зрозуміти словесні художні образи, ідейний зміст літературного твору, а художній текст підсилює естетичну функцію ілюстрацій – завдяки йому малюнки в книзі завжди зрозумілі дітям, тому їхню увагу одразу можна спрямувати на сприймання й оцінку засобів художнього вираження тексту. Таким чином, початкова школа має розвинути потребу дитини в естетичному осмисленні світу, цілеспрямовано використовувати задля формування світогляду, особистісних якостей майбутнього громадянина найбільш вдалі в естетичному напрямку художні жанри літератури для дітей молодшого шкільного віку. Вчитель має розробити систему естетичного розвитку своїх вихованців засобами уроків літературного читання й цілеспрямовано керувати нею.

3.2. Діагностика літературознавчо-методичних умов ефективного формування естетичних почуттів засобами аналізу поетичних творів

Дослідно-експериментальне навчання з вищезначеною метою проводилося нами впродовж 2020/21 навчального року, в т.ч. і під час активної науково-педагогічної практики у цьому навчальному році в 3-4 класах ГО «Університетські класи» нашого міста. Робота педагогів у

напрямку естетичного виховання будувалася навколо формування естетичних здібностей особистості, а саме: здатності до естетичного сприймання, здатності до естетичної оцінки, здатності до естетичної діяльності. На етапі констатувального експерименту ми спромоглися з'ясувати ступінь обізнаності вчителів ЗЗСО щодо досліджуваного напрямку виховної роботи. Проведене анкетування засвідчило, що більшість опитаних нечітко уявляє, які здібності треба розвивати в здобувачів початкової освіти в процесі естетичного виховання. Так, відповідаючи на питання, які якості особистості вчитель прагне сформувати, здійснюючи естетичне виховання молодших школярів, 41,7% з опитаних дванадцяти вчителів вказали на розвиток естетичних почуттів, 33,3% – на розвиток естетичного сприймання, спостережливості, 50% назвали навички оцінювання краси; решта дала розпливчасті відповіді: «хочу всебічно розвинути, підвищити ерудицію, виховати допитливість, доброту, людяність, благородство» та ін., а про комплекс естетичних здібностей мало хто згадав у повній мірі. Роль і значення окремих властивостей у структурі здібностей молодшого школяра потребує подальших досліджень, однак уже сьогодні можна говорити про синтез естетичного сприймання, оцінювання й естетичної діяльності учнівської особистості, якій має бути притаманним естетичне ставлення до світу, потреба в удосконаленні за законами краси оточуючого середовища. Так, естетичне сприймання постачає матеріал для оцінювання; оцінювальна здатність забезпечує зіставлення сприйнятого з естетичною потребою, вираженою в нормах смаку, в ідеалах. Завдяки здатності творити за законами краси відбувається матеріалізація, предметне втілення естетичного ставлення людини до художнього сприймання творів літератури, а саме поетичної спадщини вітчизняних і зарубіжних поетів минулого і сучасності.

Розкриття краси жанрового складу художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку на уроках класного та позакласного читання сприяло, на нашу думку, успішній інтелектуальній діяльності, почуттєво-образним критеріям досконалості тексту, розвитку літературної творчості та

поетичності. Здійснений аналіз стану роботи в літературознавчій теорії та практиці початкового курсу дав змогу визначити критерії та показники сформованості естетичних почуттів учнів 3-4 класів до віршованої творчості за параметрами ваги емоційно-естетичного сприйняття (сильне, помірне, слабке); здатності здобувачів початкової освіти до естетичної оцінки прочитаного (висока, середня, низька); спроможність творчої роботи за змістом поезій (розвинута, репродуктивна, відчужена). Впровадження під час формувальної частини педагогічного експерименту системи формування естетичних почуттів учнів початкових класів засобами дитячої прози та поезії під час її вивчення в урочній та позакласній роботі з літературного читання ми здійснювали впродовж взаємообумовлених, послідовних етапів: на початковій, спостережувальній стадії: за особливостями структури та римування, мовновиражальними засобами віршів тощо.

Наступним етапом був конструктивний, коли молодшим школярам пропонувалися завдання на визначення найбільш красивих з мовновиражального боку текстів, здатність третьокласників (четвертокласників) заглибитися в тему, зміст, основну думку поезії; нарешті, саме творча, діяльнісна, яка й визначала ступінь збудження у здобувачів початкової освіти творчої уяви, фантазії, вмінь висловити свої міркування щодо естетичної насолоди, настрою того чи іншого поетичного твору. Під час спостережувально-конструктивних дій посилену увагу приділяли вдосконаленню образномовленнєвих умінь учнів 3-4 класів ЗЗСО конструювати, редагувати художні тексти.

На першому, початковому етапі ми формулювали і розв'язували більш прості за змістом завдання, але пропонували прислухатися до вказівок учителя, адекватно сприймати переживання, втілені поетами у віршованих текстах, декламувати за зразком, складати партитуру читання. Діти глибоко засвоювали образні лексичні поняття, наповнювали їх більш точним змістом, пробували «оживити» їх у дитячій уяві. Безумовно, зробити предмет вивчення наочним, доступним для сприйняття дитиною, допомагають вірші,

оповідання та казки, що входили в коло обов'язкового та додаткового читання. Вважаємо, що естетичний вплив буде більш вираженим за умови добору таких методів, прийомів і засобів літературної освіти, при котрих забезпечувалося б ефективне формування естетичних почуттів, цілісне пізнання світу засобами художніх поетичних творів, розвиток літературно-творчої діяльності. Водночас ми ретельно відпрацьовували смислову сторону, розуміння прочитаного засобами художнього слова. Наприклад, в оповіданні «Якого кольору слова» Є. Гуцала зосереджували увагу на мовновиражальних засобах: *«Вимовляю слово «мама» і вважається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук – і за всім цим щемко постає слово рідна, яке здається саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори, разом узяті»*. Так, працюючи над словесним малюванням, доцільно звертати увагу на добір слів, що осмислюється учнем як засіб творення словесно-художнього образу, завдяки чому мовець висловлює думки, почуття.

На другому, конструктивному, етапі завдання давав вчитель, але варіанти рішень діти мали віднайти самостійно. На третьому, творчому етапі учні отримували індивідуальні завдання, знаходили шляхи їх вирішення, використовуючи набуті вміння та навички естетичної оцінки художнього твору, що дало змогу розвинути художньо-естетичну діяльність третьокласників, впроваджуючи вищеназваний напрямок виховної діяльності в структуру і зміст літературної освіти: творчі вправи по аналогії; вправи, що пов'язані з перевтіленням; віршотворення; складання казок і художніх описів на основі спостережень і прочитаних текстів (за поданими початком, кінцівкою, назвою).

Розглянемо перший вид вправ. Під час їх виконання метою нашої роботи було розвинути увагу, виробити вміння точно запам'ятовувати окремі деталі, домогтися, щоб власний текст відповідав поставленим вимогам, був

подібним до зразка, або відрізнявся від нього за певними ознаками. На уроках дітям рекомендувалося застосовувати щоденники спостережень, «лексичні словники», в яких занотовувалися вражаючі дитячу уяву образні вислови, слова-синоніми, власні спостереження, фрагменти казок, рядки з віршів, що допомагало пізніше невимушено висловлюватися, добирати слова з емоційно експресивним забарвленням. На нашу думку, слід насамперед турбуватися про виникнення у класі позитивних емоцій, натхнення через сприймання дітьми найкращих зразків поетичного; слова, слухання музики, розвиток інтонаційної чутливості за допомогою завдань і методичного апарату підручника.

На узагальнюючих уроках проводили, як правило, конкурс на кращого читача, який декламував усій класній спільноті приклад віршованого твору пейзажного характеру, бо спілкування з природою не менш важливе джерело емоційного збагачення, пробудження літературної творчості. Де, як не серед розкішної південної природи, на берегах рідної річки вчити молодших школярів вдивлятися, вслухатися в шум річки, шелест могутніх дубів, щебет пташок? Серед природи діти наче унаочнюють слова, які оживають у звуках, фарбах, дотиках. Однак написання твору-опису потребує ретельної підготовки вчителя. Разом із учителем діти приходять на обраний об'єкт природи, милуються її картинами, спостерігають, ведуть індивідуальні записи. Такі спостереження потребують пильної уваги, розумових і моральних зусиль і, звичайно, керівництва з боку вчителя, бо спостереження теж має бути організованими. Вчити вдивлятися в природу, виділяти окремі суттєві ознаки, причиново-наслідкові зв'язки – ось у чому полягають завдання творчо мислячого педагога. Не менш важливо вчити добирати найдоцільніші, найвиразніші мовні засоби для передачі своїх думок і почуттів. З цією метою, обравши будь-який куточок природи, ми пропонували учням уважно роздивитися його, перелічити всі можливі суттєві ознаки, записати їх у свої щоденники спостережень, наприклад, під час прогулянки галявиною, що вкрита квітучими кульбабками: *«Ой, скільки*

квітів! Які маленькі сонечка! Ні, це золоті краплинки. Скільки тут відтінків кольорів: зеленого, синього, жовтого!», – говорять діти.

Діти уважно вбирають побачене всіма органами чуття, неодмінно їх охоплює почуття краси. Наступного дня на уроці мови з'являється загадка: *«Сяє сонечко маленьке, золоте і веселеньке. Що це?»* Згодом колективно складаються твори-мініатюри. Ось один з них: *«Веселими вогниками серед зелені горять кульбабки. Хто їх засвітив? Це тепле ласкаве сонечко з весняного голубого неба»*. На різних уроках вчителька прагне до того, щоб рідне слово жило в мовленні дитини як відзвук побаченого, пережитого, доторкнутого, живило фантазію й творчу уяву дітей. Ми переконалися в ході локальних педагогічних спостережень та формувального експерименту, що *«... естетичний досвід вихователя, складений з естетичних знань та естетичної діяльності, має важливе значення для підвищення рівня естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку. Для набуття учнями цього досвіду, вчитель повинен прилучати їх до різноманітних видів мистецтва, збагачувати уявлення про прекрасне, розвивати творчість школярів, завдяки різним формам роботи. Необхідно використовувати всі можливі доцільні та інноваційні засоби і методи для здійснення естетичного виховання дитини»* [51, с. 8].

Головними умовами ефективного впливу художніх описів на розвиток естетичних здібностей учнів є їх системність, регулярність (5-6 робіт упродовж навчального року), створення атмосфери престижності художньо-естетичної діяльності, доброзичливе оцінювання робіт, переважно у формі оцінних суджень, відзначення, підтримка та заохочення учнівської старанності, самостійності, схвалення найменших досягнень як щодо змісту, так і форми виконаних робіт.

Безумовно, саме поезія цікава з погляду естетичного виховання, оскільки містить багатющий матеріал для опанування молодшими школярами емоційним захопленням краси, втіленої в поетичних рядках. Прекрасним прикладом такої роботи є вірш Л.І. Глібова *«Стоїть гора*

високая». Для першого читання вчитель може використати як фон мелодію пісні на ці слова, тим самим учні одразу відчують настрій, характер твору. Після прослуховування вони легко зможуть самотійно дати відповіді на питання:

- Як сприймає поет природу?
- Який настрій у нього? Що його хвилює?

Поет бачить чарівність природи, але сумує, що миніє літо; він дає нам відчуття, що золота осінь – це коротка пора, що швидко минає; його хвилює багата барвами картина лісу, річки. Вчитель звертає увагу на майстерність поета, вміння одним реченням передати цілу картину. Лише для цього можна перейти до наступного рядка, бо цим і зумовлена в тексті «Стоїть гора високая» велика кількість логічних пауз, які потребують колективного вправляння над виразним читанням. Особлива увага звертається вчителем на однотипні речення, перелік, що може призвести до одноманітності у дійовому виконанні твору. Тому кожний читець мусить не просто побачити те, що він розповідає, а й відчуття, вслухатися, помилуватися чи просто подумати разом із автором. Орієнтовними фрагментами опрацювання вірша можуть стати наступні поради і запитання:

- Ми передаємо картину за картиною, спокійно милуємося нею. За словами відчуваємо простір, прагнемо, щоб його побачив і той, хто слухає нас: спочатку – гора, далі – гай. Таке в ньому щось привабливе, чарівне і миле, що якийсь час читець ще не відриває від нього очей, розглядаючи у деталях.

Ці рядки читає учень – один із читців, визначених перед бесідою:

Стоїть гора високая, //
 попід горою / гай.
Зелений гай, / густесенький,
 неначе справді рай.

- Та ось нашу увагу привертає річка, залита сонцем, вона грає яскравою веселкою. Цей образ чимось полонить нас, можливо, більше, ніж

непорушний гай. хочеться полинати за річечкою туди, вдалину, запрсити всіх глянути не цей витвір природи, як на щось довершене й прекрасне.

Після такої творчої бесіди – читання наступних рядків. Другий учень читає:

Під гаєм / в'ється річечка, //
Як скло, вода блищить, //
 долиною зеленою /
 кудись вона біжить. // і т.д.

Після третьої частини вчитель витримує психологічну паузу, доцільно включити аудіозаписи пісні на слова Л.І. Глібова, а тоді дає можливість прочитати вірш уцілому одному-двом учням. Після такого опрацювання діти тонше відчують цей твір і з більшим задоволенням виразно його декламують. На наступному уроці, коли вивчаємо невеличку поезію Б. Чалого «Осінь», дітям уже легше проникнутися сумним настроєм поета. Автор жодного разу не говорить про те, чи подобається йому осінь, як він її відчуває. Але молодші школярі розуміють, що він бачить щось ніжно-чарівне у цій порі року, її образи знаходять відгук у його душі. Третьокласники читають вірш кілька разів самі, вчитель подає приклад зразкового читання. За такого вдумливого і детального аналізу поетичних творів вони глибоко западають у дитячі серця, залишають у пам'яті прекрасні поетичні образи рідної природи.

Через красу поезії допомагаємо здобувачам початкової освіти тонко відчувати природу, красу рідної землі. Не менш образним, цікавим і своєрідним є відображення її у прозі. Тема «Осінь» якраз і дає нам змогу розкрити перед учнями і засоби змалювання природи у прозі й поезії, і відмінність у мовно-виражальному забезпеченні й дійовому виконанні різних творів на ту саму тему. При такому зіставленні учнями легше відчувати особливості різних жанрів, їх художні засоби, синтаксичні конструкції речень і лексико-стилістичну специфіку. Необхідно запалити в дитячих серцях поетичне натхнення. Використавши прозові тексти, треба намалювати

лаконічні, але яскраві й виразні картини природи, доступні і близькі дітям, а потім прочитати виразно цей текст. «Художній твір мало зрозуміти, його треба відчувати», – писав свого часу засновник вітчизняної методики навчання рідної мови К.Д. Ушинський, і до цього завжди має прагнути вдумливий читець. Відчуття, переживання прочитаного й почутого виникають у дітей, коли в них постійно пробуджується творче бачення. Творче бачення створює в нас, за словами К.С. Станіславського, відповідні настрої, впливає на нашу думку і викликає відповідні переживання. Це таке раціонально-творче зерно, яке ми мусимо плекати в роботі з дітьми. Саме раціонально-творче, бо на уроці читання емоційність сприйняття не повинна заступати глибокого усвідомлення змісту. Вчителю потрібно вдало використовувати творчі переживання учнів, підводити і спрямовувати їх на пізнання нових картин, або явищ, образів природи, втілених у художніх творах, пробуджуючи відчуття захоплення ними. Образні засоби, вжиті письменниками чи поетами, спрямовують учнів не просто прочитати текст, а й пережити його, щоб зазвучали в голосі юних читачів і роздум, і радість, і здивування.

Безпосередність сприймання творів молодшими школярами примушує замислитися над тим, як дати їм змогу обмінюватися думками, враженнями. Тому після читання тексту вчителем практикуємо бесіди, в яких діти щиро, невимушено розкривають власне ставлення до явищ, подій, змальованих у художніх творах. У таких бесідах педагог допомагає своїм вихованцям не тільки правильно зрозуміти текст, спрямувати увагу на головну думку, найсуттєвіші за фактичним змістом уривки, а й здійснити емоційно-образний аналіз у поєднанні із розбором мовних і композиційних засобів. «Слово вчителя допомагає учням правильно сприймати твір, відчувати силу і красу його образів, зрозуміти естетичні погляди нашого народу. Використовуючи епітети, метафори, порівняння, уособлення тощо, автори художніх творів створюють живу картину дійсності» [32, с. 58]. Уроки літературного читання збагачують дитину не тільки знаннями, а й почуттями, враженнями, розумінням краси навколишнього світу і художнього слова. Пробудження

почуттів прекрасного у здобувачів початкової освіти викликає в них бажання стати кращими, робити красиві справи, бо краса – це заклик жити і діяти, ставати добрішими й естетично вихованішими.

За твердженням Грибан Г.В., показовим є те, що «... звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для засвоєння лінгвістичних знань. А опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі. Але з найвищим виявом мовлення ми зустрічаємося саме в літературі, де слово переливається всіма барвами, набуває здатності виражати естетичну функцію, виступати в такій дії, до якої його може спонукати лише справжній майстер слова, письменник» [19, с. 2]. На розвиток естетичних почуттів спрямовані численні завдання, як ми пропонували нашим вихованцям при аналізі поетичних творів, наприклад, в яких рядках вірша поет зобразив осінь в особі красивої дівчини, фарби яких кольорів слід узяти художнику, щоб намалювати картину за цим віршем (М. Рильський «Дівчина») та ін.

Аналіз результатів контрольного зрізу виявив позитивну динаміку розвитку художньо-естетичної оцінки прочитаного, розуміння літературних образів учнями експериментального класу, де впроваджувалася розроблена нами система формування естетичних почуттів внаслідок глибокого аналізу поетичних творів Читанки. Крім цього, на уроках читання ретельно відпрацьовувалися літературознавчо-методичні умови (методи, прийоми, засоби) ефективного формування естетичних почуттів до літературних образів у молодших школярів при осмисленні віршованих текстів. За попередньовказаними критеріями та показниками сформованості естетичних почуттів учнів 3-4 класів до віршованої творчості ми встановили три рівні: поверховий, вибірково зацікавлений, діяльнісно-творчий, враховуючи ступінь емоційно-естетичного сприйняття, здатність здобувачів початкової освіти до естетичної оцінки літературних образів, характер творчої роботи за

змістом виучуваних поезій. Узагальнені результати проведеного педагогічного експерименту представлені нами у таблиці 3.3:

Таблиця 3.3.

Динаміка рівнів сформованості естетичних почуттів

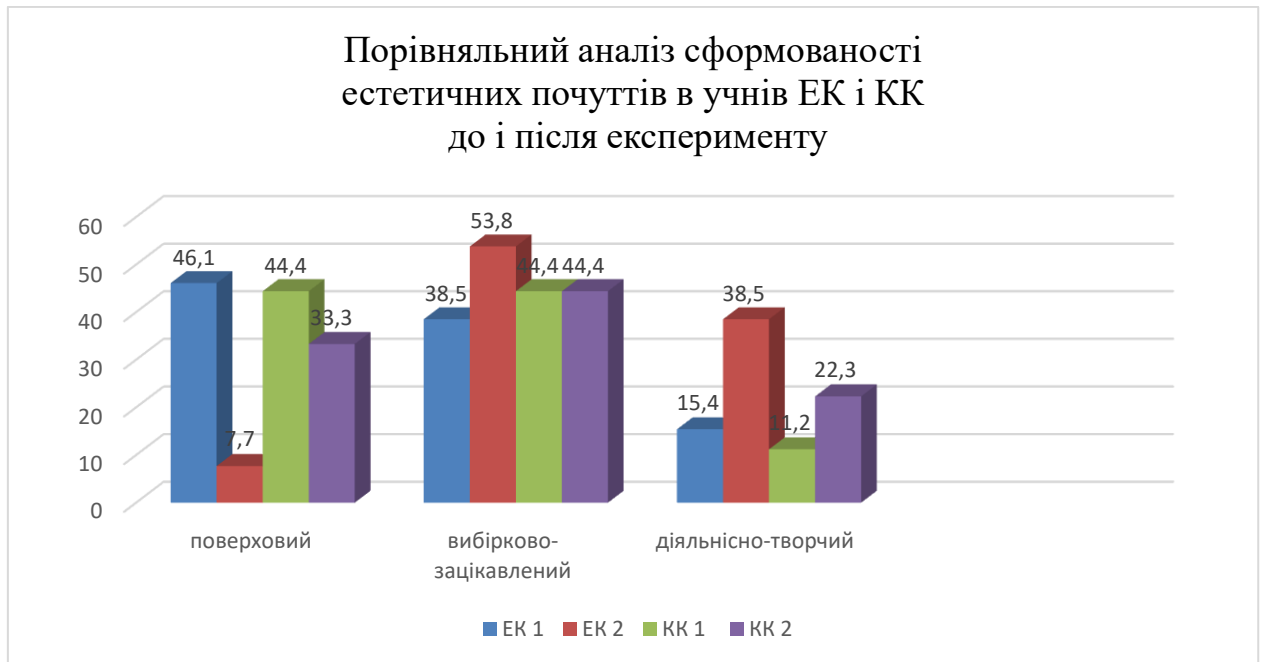
Рівні	Кількість здобувачів початкової освіти (%)			
	Експериментальний клас		Контрольний клас	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Поверховий	6 (46,1%)	1 (7,7%)	4 (44,4%)	3 (33,3%)
Вибірково зацікавлений	5 (38,5%)	7 (53,8%)	4 (44,4%)	4 (44,4%)
Діяльнісно-творчий	2 (15,4%)	5 (38,5%)	1 (11,2%)	2 (22,3%)

Як засвідчує таблиця, порівняно високий, діяльнісно-творчий рівень був виявлений у 38,5% третьокласників експериментальної групи; вибірково зацікавлений рівень констатували в 53,8% дітей восьмирічного віку, що достовірно засвідчує якість літературної освіти за пропонованою нами системою сформованості естетичних почуттів. У підрахунках результатів естетичного осмислення літературних творів ми орієнтувалися на стан усвідомлення здобувачами початкової освіти емоційно-ціннісного ставлення до художніх образів твору, наскільки дітям зрозумілі мовні способи авторської передачі почуттів і ставлень до описаних явищ і подій (епітети, порівняння, метафори). Загальна сума балів дала змогу встановити рівень естетичної інтерпретації віршованих текстів. На діяльнісно-творчому етапі молодшим школярам було властиве словесне малювання прожитих і спостережуваних поетами образів навколишньої дійсності, складання читацьких есе, самостійне віршування тощо.

Підсумкові зрізи виконаних завдань були аналогічні констатувальному етапу експерименту, по їх завершенні було зроблено висновок про ефективність розробленої методики, оскільки відбулися відчутні позитивні зміни щодо сформованості рівнів естетичних почуттів у здобувачів початкової освіти. Кількісний та якісний аналіз даних по

експериментальному та контрольному класах показано у діаграмі 3.1:

Діаграма 3.1

Згідно з нашими підрахунками на високому, діяльнісно-творчому рівні перебували в кінці педагогічного експерименту п'ятеро учнів (38,5%), що на 23,1% більше, ніж до початку дослідної роботи. Більшість дітей експериментального класу успішно досягли вибірково-зацікавленого рівня (сім учнів – 53,8%), що на 15,3% більше, порівняно з першим зрізом на початку формувального експерименту. На поверховому рівні залишилися лише один школяр, що становить 7,7%, тобто кількісно-якісні результати проведеної нами роботи з формування естетичних почуттів у молодших школярів переконливо доводять ефективність проведеного педагогічного експерименту. Сумарний відсоток збільшення показників досліджуваного явища становить 38,4%, що свідчить на користь експериментальної роботи.

За даними прикінцевого зрізу відчутних змін сформованості рівня естетичних почуттів учнів контрольного класу не зафіксовано. Високого рівня сформованості досягли лише два учня (22,3%), на вибірково-зацікавленому залишились четверо молодших школярів (44,4%) як і до початку дослідної роботи, а поверховий рівень характерний трьом учням (33,3%), тобто різниця між констатувальним і прикінцевим зрізом є

мінімальною – 11,1%, тож результати високого, середнього та низького рівнів залишилися майже без змін. Таким чином, експериментальні дані дають змогу підсумувати, що проведене кваліфікаційне дослідження з формування естетичних почуттів учнів 3-4-х класів було ефективним і значущим для всіх учасників освітнього процесу. Розроблена й апробована нами в процесі експериментальної роботи система формування естетичних почуттів засобами вивчення поетичної спадщини дала позитивну динаміку за всіма визначеними рівнями.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Розроблена методика та визначений зміст роботи з формування естетичних почуттів учнів початкових класів обумовили визначення критеріїв і показників сформованості означених якостей, виховання естетичної інтерпретації поетичних образів, набуття мовновиражальних умінь при аналізі художніх творів, у творчій роботі за прочитаними віршами. З урахуванням вищезазначених якісних характеристик літературної компетентності здобувачів початкової освіти визначено три рівні сформованості естетичних почуттів: поверховий, вибірково-зацікавлений, діяльно-творчий. Естетичне сприймання художнього образу літературного твору завершується вмінням передати власне ставлення до прочитаного, зрозуміти авторську позицію, здатністю молодших школярів адекватно оцінити літературний твір, що охоплює не тільки оцінку емоційного змісту прочитаного, складання характеристик дійових осіб (в пейзажній ліриці – йдеться про опис пейзажу), творчу роботу на текстовій основі.

Система формування естетичних почуттів засобами вивчення поетичних творів, передусім пейзажної лірики розроблена нами в дослідно-експериментальній роботі на уроках літературного читання в 3-4 класах ЗЗСО дозволила значно збагатити літературознавчу компетентність здобувачів початкової освіти, поточнити володіння словником естетичного

спрямування й розвинути дитячу літературну творчість. Прикінцевий зріз нашого педагогічного експерименту виявив позитивні зрушення в становленні естетичних почуттів учнів початкових класів – на високому, діяльнісно-творчому рівні перебувало 38,5% (п'ять учнів ЕК), що на 23,1% більше, ніж на початку експерименту (2 школяра – 15,4%); на середньому – вибірково-зацікавленому – 53,8% (семеро дітей ЕК), порівняно з констатувальним зрізом показник збільшився на 15,3%, а поверхове ставлення до естетичної оцінки поетичної творчості, вміщеної в підручниках з літературного читання, наприкінці дослідження було властиве лише 7,7% (один учень), тоді як на початку формувальної частини педагогічного експерименту – шести третьокласникам, отож показник зменшився на 38,4%. Вищеназвані дані підтверджують ефективність експериментального дослідження.

ВИСНОВКИ

Надзвичайно актуальною проблемою в освітній політиці Нової української школи постає виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості здобувача початкової освіти, здатного до естетичного перетворення навколишнього. Без перебільшення початком такої роботи стають уроки літературного читання, на яких учні початкових класів мають гарну можливість розвивати почуття прекрасного, вдосконалювати естетичні смаки, правильно розуміти літературні твори, надавати їм естетично-емоційну оцінку й творчо інтерпретувати. Завдяки високохудожнім творам, з якими працюють молодші школярі на уроках літературного читання, у них збагачуються відповідні почуття, переживання, активізуються мовновиражальні засоби для вираження почуттів, думок, настроїв.

Проблема формування в дітей молодшого шкільного віку естетичних почуттів засобами художньої літератури здавна була в полі зору провідних науковців і практиків минулого й сьогодення (І. Бех, Н. Волошина, І. Зязюн, Н. Миропольська, О. Савченко, В. Сухомлинський, Г. Тарасенко та ін.). Останнім часом підготовлено ряд наукових праць (С. Бакуліна, Р. Белашова, Н. Гоголь, І. Кругленко, С. Сисоєва, Л. Хомич та ін.), де розглядається вплив літературно-творчої діяльності на естетично-художнє виховання школярів закладів шкільної й позашкільної освіти.

Аналіз науково-методичної літератури з проблематики кваліфікаційного дослідження дозволив нам визначити психолого-педагогічні особливості естетичного виховання молодших школярів, з'ясувати сутність категоріального поняття «естетичні почуття» стосовно особистісних характеристик здобувачів початкової освіти. Ми дотримуємося погляду про те, що досліджуваний феномен варто розуміти як свідому емоційно-інтелектуальну рефлексію дитячої особистості на предмети й явища оточуючої дійсності, в т.ч. твори мистецтва, яким властивий певний естетичний прояв, а також унормовану реакцію, поведінку, вчинки людини,

які підлягають емоційній оцінці з огляду на її внутрішні естетичні ідеали, творчу самореалізацію засобами художньо-літературної діяльності.

На основі вивчення наукових джерел дослідження й передового педагогічного досвіду нами виокремлено психолого-педагогічні та літературознавчі засади опрацювання прозових і поетичних творів на уроках читання в сучасній початковій школі, теоретично й методично обґрунтовано систему методичної роботи вчителя початкової школи з формування в учнів 3-4-х класів ЗЗСО естетичних почуттів і перевірено її доцільність й ефективність упродовж експериментальної роботи.

Педагогічний експеримент дозволив дослідити методи, прийоми і засоби формування естетичних почуттів у здобувачів початкової освіти, визначити рівні, критерії та показники сформованості естетичних почуттів при аналізі художніх творів переважно віршованого характеру: поверховий, вибірково-зацікавлений і двяльнісно-творчий. Мистецтво слова набуває найбільшого впливу на розвиток естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку за умови розробки, апробації й експериментальної перевірки системи формування естетичних почуттів учнів 3-4 класів засобами художніх творів під час їх опрацювання в урочній та позакласній роботі з читання. Вивчення особливостей формування і прояву естетичних почуттів та емоційно-ціннісної оцінки прочитаного дозволили спрямувати нашу дослідно-експериментальну роботу на з'ясування естетико-виховного потенціалу підручників з літературного читання, критерії додаткового добору жанрового складу дитячої літератури для уроків позакласного читання, представити методичний апарат для більш умотивованої й результативної оцінки художньо-естетичних особливостей прочитаних художніх творів, характеристики їх емоційного змісту та поведінки персонажів, простеження глибини використання мовновиражальних засобів для висловлення естетичних почуттів автором і читачами.

Педагогічні спостереження над учнями початкових класів упродовж уроків літературного читання дали змогу стверджувати, що наслідком нашої

експериментальної методики з формування естетичних почуттів стало зростання їхнього рівня читацької компетентності, усвідомлення композиційного, смислового й емоційного змісту художніх творів, творчої інтерпретації літературних вражень від прочитаних поетичних і прозових текстів.

Серед педагогічних умов формування у здобувачів початкової освіти естетичних почуттів варто виокремити наступні:

- активізацію емоційно-чуттєвого сприймання побаченого в творах мистецтва, які є супровідними для вивчення художніх творів, та прочитаного в поезії (прозі);
- залучення учнів 3-4-х класів до літературно-оцінної та літературно-творчої діяльності на основі різножанрових текстів художньої літератури;
- формування в учнів адекватних естетичних почуттів в єдності з пізнавально-моральною стороною й удосконаленням особистісних якостей, умінь та здібностей.

Прикінцевий зріз за наслідками формувального експерименту показав позитивні зміни щодо сформованості естетичних почуттів учнів експериментального класу до літературних образів. Так, на початку експерименту найвищий – діяльнісно-творчий рівень був властивий лише 15,4% опитаних, тоді як після проведеної нами роботи цей показник зріс до 38,5%. Підвищився водночас і вибірково-зацікавлений рівень сформованості відповідних умінь – 53,8% порівняно з констатувальним зрізом 38,5%. Взагалі зменшилася кількість учнів з поверховим рівнем ставлення до естетичної оцінки прочитаних творів – з 46,1% до 7,7%. Молодші школярі контрольного класу не виявили настільки значних змін: опитаних з діяльнісно-творчим рівнем сформованості естетичних почуттів за даними прикінцевого експерименту було 22,3% (на початку дослідно-експериментального навчання 11,2%); вибірково-зацікавлений рівень констатували в такій ж кількості школярів, що й на при початковому зрізі, а

поверховий рівень сформованості естетичної оцінки залишився у 33,3% учнів контрольного класу.

Статистична обробка експериментальних даних довела, що зміни у сформованості естетичних почуттів до літературних творів у здобувачів початкової освіти були суттєвими в тому класі, де пройшов педагогічний експеримент з упровадження розробленої нами системи формування естетичних почуттів. Таким чином, мету і завдання кваліфікаційної роботи варто вважати розв'язаними. Отримані в процесі дослідно-експериментального навчання результати впровадження методики формування естетичних почуттів до читацької діяльності можуть бути використані в подальшій науковій роботі з організації літературної освіти здобувачів початкової освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрак Т.В. Естетичне виховання студентів засобами зарубіжної художньої культури як міждисциплінарна проблема. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2015. №1. С. 195–201.
2. Бейзеров В. Педагогічні умови художньо-творчого виховання дітей молодшого віку засобами традиційних форм українського музикування в позашкільний час // *Рідна школа*. 2006. №2. С.20.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник: У 2-х кн. К. : Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 342 с.
4. Бійчук Г.Л. Теоретичні основи естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова в педагогічній спадщині Н.Й. Волошиної. VII Волошинські читання. *Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство*. Збірн. *Теоретико-методичні концепти наукової спадщини Н.Й. Волошиної*. С.19–23.
5. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М. Богуш. К.: Вища шк., 2007. 542 с.
6. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избр. психол. труды / Л.И. Божович; под ред. Д.И. Фельдштейна. М. : МПСИ, Воронеж : Изд-во НПО МОДЭК, 2001. 349 с.
7. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. К. : Освіта, 2006. 268 с.
8. Везумська О.М. Естетичний розвиток учнів початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2011. № 4 (36). С. 109–116.
9. Волкова Н.П. Педагогіка : посіб. для студ. вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр «Академія». 2001. 576 с.
10. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Посібник для вчителів. К. : Рад. школа, 1985. 104 с.

11. Волошина Н.Й. З теоретичних засад естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова. *Педагогіка і психологія*. 1996. №3. С. 9–19.

12. Грищенко Т. Естетичне виховання студентської молоді в системі педагогічної освіти України. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 6 (98). С. 171–183.

13. Естетика: Навч. посіб. / за ред. В.О. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.

14. Естетика: словник найбільш уживаних термінів (українською та російською мовами) / уклад. Г.Г. Гуріна. Харків: ХДАК, 2005. 91 с.

15. Збірник нормативних документів з освіти та виховання / Упоряд. З.М. Онишків; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006. 172 с.

16. Гоголь Н.В. Формування у молодших школярів естетичної оцінки художнього твору на уроках читання : автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2004. 20 с.

17. Гоголь Н.В. Естетичне виховання учнів на уроках української літератури у науково-методичній спадщині Н.Й. Волошиної. *Теоретичні і методичні засади вивчення української літератури*. Вісник № 140. Серія: Педагогічні науки. С. 217–221.

18. Горобець Н. Формування естетичних почуттів молодших школярів засобами мистецтва. *Рідна школа*. 1999. № 11. С. 46–49.

19. Грибан Г.В. Формування естетичної культури учнів засобами мови. // *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку*: збірник наукових праць / За ред. О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 362–367.

<http://eprints.zu.edu.ua/8935/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf> (дата звернення 25.05.2021 р.).

20. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»).
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
21. Державний стандарт початкової освіти
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.04.2021 р.).
22. Зязюн І.А. Культура і культурна політика. *Рідна школа*. 1994. № 12.
23. Іванова Л. Літературна компетентність молодших школярів. *Початкова освіта*. 2005. (№ 38). С. 3–24.
24. Комарівська Н. Комплексне використання мистецтв як умова естетичного розвитку молодших школярів на уроках літературного читання. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : Збірн. матеріалів наук.-практ. конференції. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. Вип. 4. С. 274–277.
25. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. К.: Рад. школа, 1983. 120 с.
26. Ковбасюк Т. Форми та методи естетичного виховання молодших школярів. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства* : збірн. наук. праць. Вип. 2. Житомир : ФОП Левковець Н.М., 2020. С. 66–71.
27. Колісник А. Організація естетичного виховання молодших школярів на уроках літературного читання // *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірн. матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. Вип. 8. С. 200–202.
28. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / за ред. Л. Масол. Шкільний світ. 2002. № 9. С. 1–15.

29. Корольова І.І. Естетичне виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі культуротворчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2012. 200 с.
30. Кохан І.І. Естетичне виховання у процесі особистісного та професійного розвитку майбутнього фахівця. Наукова скарбниця освіти Донеччини. 2013. № 1 (14). С. 117–119.
31. Кругленко І.О. Формування естетичних почуттів молодших школярів засобами дитячої літератури у процесі гурткової роботи : автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2011. 21 с.
32. Куланіна А. Естетичне виховання засобами художньої літератури. *Шкільна бібліотека*. 2014. № 3. 56–61
33. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекцій: Учеб. пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК. М. : Прометей, Юрайт, 1998. С. 284.
34. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. Москва: Просвещение, 1985. 176 с.
35. Літературна енциклопедія <https://www.ukrlib.com.ua/dic/> (дата звернення 10.04.2021 р.)
36. Лелюх І. Проблеми естетичного виховання в педагогічній спадщині Н. Волошиної та А. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 12. С. 189–195.
37. Любарська Л. Тлумачний словник термінів з образотворчого мистецтва. *Початкова школа*. 2004. № 12. С. 15–19.
38. Миропольська Н. Виміри сформованості художньої культури школярів. *Мистецтво і освіта*. 2003. № 1. С. 20–23.
39. Мельничук С.Г. Педагогіка. Теорія виховання. Навчальний посібник. К.: Вид. дім «Слово», 2012. 288 с.
40. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ, 1999. 350 с., с. 264.
41. Мовчун А. Ліна Костенко. *Початкова школа*. 2003. № 7. С. 46–53.

42. Мовчун А. Поезії та казки Лесі Українки для дітей. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 16–20.

43. Овдійчук Л.М. Естетичні засади вивчення біографії письменника на уроках української літератури в школі. *Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми*. Збірн. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2015. С. 247–259.

44. Олефіренко Л.І. Особливості естетичних оцінок дітей молодшого шкільного віку. *Початкова школа*. 2014. № 3. С. 14–21.

45. Паврозник В.Ю. Естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку засобами мистецтва

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cb6bZy0etd4J:www.irbis-nbuv.gov.ua/PDF/inuv_2016_3_36.pdf+&cd=22&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
(дата звернення 15.04.2021 р.).

46. Пагута Т.І. Роль естетичного виховання в розвитку особистості молодшого школяра. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(4). С. 108–115.

47. Петрова Г.А. Вопросы эстетической подготовки будущего учителя. Казань, 1976. 198 с.

48. Радкевич В.О. Концепція професійно-художньої освіти. *Професійно-технічна освіта*. 2000. № 2. С. 43–47.

49. Ремізовська Г. Сад мистецтв. *Початкова школа*. 1994. № 12. С. 37–40.

50. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. посібник для вчителів і методистів початкового навчання. К. : Богданова А.М., 2009. 226 с.

51. Семіч М., Сердюк А. Формування естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку під час проведення позакласної роботи у школі <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/5168/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%2C%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%20%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%82%20%D0%B2%D0%B8%D1%85.pdf> (дата звернення 18.09.2021 р.).

52. Серета О. Розвиток естетично-творчої діяльності молодших школярів засобами різних видів мистецтв. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 57–60.
53. Сургай С.О. Естетичне виховання студентської молоді засобами масової інформації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2010. 214 с.
54. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину (Поради вихователям) / В. О. Сухомлинський. К.: Рад. школа, 1975. 253 с.
55. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 12. С. 1–6.
56. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 3–4 класи. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2020. 240 с.
57. Український педагогічний словник / за ред. С.У. Гончаренка. Київ, Либідь. 1997. 376 с.
58. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди / За ред. В.І. Шинкарука. К. : Абрис, 2002. 742 с.
59. Шарата Н., Кедіс О. Художньо-естетичне виховання студентської молоді Миколаївського національного аграрного університету. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського*. 2018. Вип. 1 (60). С. 398–402.
60. Шацька В.Н. Загальні питання естетичного виховання в школі. К., 2000. 196 с.
61. Шевченко Г.П. Естетизація навчального процесу у вищій школі. Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб. / за ред. Легенького Г.Л., Сипченка В.І. Слов'янськ: ІЗМН-СДП, 1998. Вип. IV. С. 3–6.
62. Шевченко Г.П. Естетичне виховання в школі: Навч.-метод. посіб. К.: Рад. шк., 1985. С. 135–142.
63. Шляхи формування естетичного досвіду молодших школярів : навчальна програма зі спецсемінару / Укл. Н. Пахальчук. Вінниця : ВДПУ, 2008. 54 с.

64. Шевченко Ю. Естетичне виховання як важливий складник становлення особистості в молодшому шкільному віці. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. 2015. № 2. С. 93–97.

65. Яценко Т.О. Естетична спрямованість шкільного курсу української літератури. Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірн. наукових праць. К.: Педагогічна думка, 2015. С. 117–123.